ISSN 2591-1201 LETNIK 2 • 2018 • ŠTEVILKA 1

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

DILEME

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Izdajatelj in založnik
Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva
Tivolska 42, 1000 Ljubljana

Glavni urednik
dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Uredniški odbor
ddr. Igor Grdina (Slovenija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Jože Možina (Slovenija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija), dr. Igor Salmič (Slovenija)

Spletni naslov
www.scnr.si

Leto izida: 2018

Redakcija te številke je bila zaključena 25. 5. 2018.

Lektoriranje in prevod povzetkov
Megamoment, d. o. o.

Oblikovanje in prelom
Inštitut Karantanija

Tisk
Nonparel, d. o. o.

Naklada
300 izvodov

Letna naročnina
25 €

Cena posamezne številke
15 €

issn 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

LETNIK 2 • 2018 • ŠTEVILKA 1

VSEBINA

Mateja Čoh Kladnik
Dr. Milko Mikola
7

Razprave

Igor Grdina
Uveljavitev monološke strukture v slovenskem zgodovinopisju
17

Damjan Hančič
Komunistična partija in njeno delovanje na Kamniškem med drugo svetovno vojno in v prvih letih po njej
67

Milko Mikola
Mladoletni obsojenci v Sloveniji v obdobju 1945–1953
95

David Petelin
Prelom s starim in ustvarjanje nove elite
123

In memoriam

Tamara Griesser Pečar
In memoriam Anton Drobnič (1928–2018)
159

Recenzije

Renato Podbersič
Jože Mihevc, Skozi taborišča do sreče, zbirka Zapisi iz zdomstva, Mladika, Trst 2018
169

Tamara Griesser Pečar
Zdenko Roter, Pravi obraz. Neizbrisna znamenja resničnosti, Sever & Sever, Ljubljana 2017
175

R a z p r a v e

Prejeto: 28. 4. 2018
1.01 Izvirni znanstveni članek

Ddr. Igor Grdina[1]

Uveljavitev monološke strukture v slovenskem zgodovinopisju

Izvleček

V obdobju po 2. svetovni vojni je v slovenskem zgodovinopisju za nekaj desetletij povsem prevladala monološka struktura. Različne raziskovalne paradigme niso bile niti načeloma v enakem izhodiščnem položaju. Janko Orožen je takšno stanje označil za »grafenauerjevsko diktaturo«. Medievalist Bogo Grafenauer je namreč imel v slovenskem historiografskem prostoru po drugi svetovni vojni največjo moč. Na njegovo prevlado, ki se je kazala v urednikovanju Zgodovinskega časopisa – v uredništvu sprva ni bilo niti najuglednejšega tedanjega medievalista Milka Kosa –, so vplivali zunanji in notranji dejavniki. Med prvimi je treba navesti radikalni monologizem komunističnih oblasti. Grafenauer je marksistom priznaval primat pri raziskovanju časa od sredine 18. stoletja dalje. Sam se je večkrat skliceval na marksistično terminologijo (razredni boj, vojaška demokracija), čeprav v svojem izhodišču ni bil marksist. Med notranjimi razlogi za prevlado monološke strukture pa je treba

1 Ddr. Igor Grdina, znanstveni svetnik, Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, Novi trg 2, SI – 1000 Ljubljana, igor.grdina@zrc-sazu.si.

navesti njeno tradicijo, ki jo je v slovenskem zgodovinopisju že po 1. svetovni vojni poskušal uveljaviti Ljudmil Hauptmann.

KLJUČNE BESEDE: monološka struktura, zgodovinopisje, Ljudmil Hauptmann, Josip Mal, Milko Kos, Bogo Grafenauer

Abstract

In the period after the Second World War, Slovenian historiography became completely dominated by the monological structure for a few decades. Various research paradigms were not in in the same starting position even in principle. Janko Orožen characterised such a state as the "Grafenauer dictatorship". This notion is based on the fact that medievalist Bogo Grafenauer was the most influential person in the Slovenian historiographical circle after the Second World War. His dominance, which was evident in his position as an editor of the Historical Review—the editorial board initially did not include even the most prominent medievalist of that time, Milko Kos—, was influenced by external and internal factors. The main external factor was the radical monologism of communist authorities. Grafenauer recognised Marxists as having a leading role in researching history from the mid-18th century on. Furthermore, he often referenced Marxist terminology (class struggle, military democracy) despite not being a Marxist initially. The internal factors for the dominance of the monological structure include its tradition; attempts at establishing tradition in Slovenian historiography are attributed to Ljudmil Hauptmann who tried to do so after the First World War.

KEY WORDS: monological structure, historiography, Ljudmil Hauptmann, Josip Mal, Milko Kos, Bogo Grafenauer

Ko se je pripravljal natis študije Nade Klaić o knezih Celjskih v deželah ogrsko-hrvaške krone, ki je v avtoriziranem prevodu Mateja Rodeta zagledala luč sveta leta 1982,[2] je Janko Orožen Janezu Šumradi dejal, da to delo pač ne bo »*šlo v prilog grafenauerjevski diktaturi*«.[3] Monografija, katere teze so močno odmevale tudi na XXI. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, je zaradi zagovarjanja ključne vloge plemstva v političnem dogajanju v epohi stanovskega reda dejansko pomenila veliko novost.[4] Zgodovinopisje na Slovenskem tedaj pretežno ni bilo razumljeno kot prostor nedokončljive razprave na znanstvenokritičnih temeljih, temveč kot linija, v kateri se posamezni podatki dodajajo, drugi pa le ažurirajo. Koncepcija, struktura in tehnika vede naj bi se sploh ne spreminjale več.[5] Historiografija svoje naloge pač ni videla v problematiziranju in iskanju – kakor je terjal Marc Bloch[6] –, temveč v postuliranju. Tudi v širšem javnem prostoru je hotela predpisati razumevanje lastnih ciljev in ravnanja ter vsega, kar tematizira.[7]

2 Nada Klaić, *Zadnji knezi Celjski v deželah sv. krone. Celjski zbornik. Posebna izdaja*, Kulturna skupnost, Celje 1982.

3 Janez Šumrada, »Moj spomin na Janka Orožna«, v: *Orožnov zbornik* (ur. Marija Počivavšek), Zgodovinsko društvo Celje, 2012, str. 94.

4 V tem smislu je Nada Klaić tudi posegla v diskusijo o knezih Celjskih na XXI. zborovanju slovenskih zgodovinarjev. Prim. »Celjani v slovenskem in srednjeevropskem prostoru«, *Zgodovinski časopis*, št. 1-2/1983, str. 93, 94.

5 Značilno se temeljni priročnik za uvod v študij zgodovine na ljubljanski univerzi ni spremenil več desetletij. To sámo zase govori o rigidnosti stroke. Grafenauerjeva *Struktura in tehnika zgodovinske vede*, ki je imela status temeljnega študijskega gradiva, je bila prvič izdana leta 1960, ponovno pa razmnožena 1980.

6 Nenad Ivić, *Napulj i druga imaginarna mjesta*, Gordogan, Zagreb 2009, str. 254.

7 Povzetek Grafenauerjevega visokošolskega uvajalnega učbenika je bil objavljen tudi v slovenski verziji *Svetovne zgodovine*. Naloga tega poja-

Slovensko zgodovinopisje se je v tistem času že uspelo profilirati tudi kot čvrst okop proti spremembam predstav o preteklosti v celotni Titovi federaciji. Tako je Bogo Grafenauer, ki je imel v njem glavno besedo, še leta 1987 energično nasprotoval inovacijam v zveznih historiografskih projektih. Ostro se je zoperstavljal zlasti težnji nekaterih hrvaških raziskovalcev dobe davnih dedov, da bi se dotlej nezaključena Zgodovina narodov Jugoslavije, ki je kronološko segala le do 18. stoletja, v naslednji izdaji in v nadaljevanju postavila na nova izhodišča. Pri tem pa je značilno, da je za svoje ugovore pobudam za spremembo poiskal docela osebne temelje. Kot edinemu še živečemu članu ožje redakcije prve izdaje dveh knjig Zgodovine narodov Jugoslavije naj bi mu samoumevno šlo nekakšno skrbništvo nad nasedlim projektom.[8] Vsi, ki so razmišljali o nadaljevanju nekoč začetega in potem prekinjenega dela, naj bi bili dolžni upoštevati njegov urnik in stališča. Takšno sodbo je Grafenauer je podkrepil celo s sklicevanjem na lastne avtorske pravice. V primarno osebnem kontekstu je tudi opozarjal na potrebo po avtonomnosti znanstvenega dela ter terjal neodvisnost od politike in drugih dejavnikov, ki bi lahko na podlagi (ne)dodeljevanja sredstev za raziskovanje in pisanje vplivali na končno podobo projekta. Ni pa bil pripravljen razmišljati v

snjevalnega »preludija« je bila sugerirati način razumevanja teksta, ki je bil preveden iz nemščine – njegov izvirnik je izšel pri založbi Herder v Freiburgu leta 1971 – ter potem še dopolnjen s strani domačih avtorjev. Prim. Bogo Grafenauer, »Uvod«, v: *Svetovna zgodovina od začetkov do danes*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1976, str. XIII–XLII.

8 Glede na to, da Grafenauer ni bil specialist za zgodovino novejših obdobij, ki bi jih bilo treba tematizirati pri nadaljevanju *Zgodovine narodov Jugoslavije*, njegovo vztrajanje pri ohranjanju odločilne besede ni imelo zares strokovnih temeljev. Dejansko je postavljalo pod vprašaj avtonomijo specialistov za posamezna področja. Značilno Grafenauer nikoli ni postavljal pod vprašaj potrebe po periodizaciji, kakor npr. od njega pičlih osem let mlajši francoski medievalist Jacques Le Goff.

smeri Lamarckove misli, da sleherna znanost napreduje samo s svojo filozofijo.[9] Zato se mu je zdelo samoumevno, da je apriorno zavračal konceptualne spremembe.[10]

V času, ko se je zgodovinska veda širila v vedno nove stvarne in predstavne prostore, je bilo takšno stališče izjemno togo. Načelno zavzemanje za fundamentalni status quo v intelektualno dinamičnem 20. stoletju ni pomenilo – kakor nekoč – obrambe zlatega standarda, temveč zaostajanje. Veliki razmah teorije, ki je slovensko zgodovinopisje skorajda povsem obšel, je vplival na skrajno pomanjkljivo (avto)refleksijo. Znanstvene historiografije se v zadnji konsekvenci ni postavljalo v območje struktur časa in prostora. Njen temeljni koncept naj bi bil nespremenljiv. Dejansko pa je modro, če zgodovinar tudi znanost z njenimi paradigmami obravnava historistično. Podobno velja tudi za razumevanje raziskovalnih pristopov – vključno s sedanjimi.

Na dlani je, da bi Grafenauerju zlasti konceptualna nespremenljivost tudi pri neovirani debati o metodologiji, ki jo je zaradi raznolikosti virov o nekdanjem življenju v stroki edino dopuščal, zagotavljala glavno besedo. Vsa druga stališča bi zlahka mogla biti odpravljena kot podleganje nestrokovnim kriterijem oziroma zahtevam. Grafenauer, ki marsikje v Jugoslaviji že prej ni užival nedeljenega ugleda – za to je bilo zaslužno njegovo nekoč zelo intenzivno podpiranje »*znanega Herostrata hrvaške zgodovine*« Nade Klaić[11] ter Jaroslava Šidaka

9 Ivić, *Napulj i druga imaginarna mjesta*, str. 248.

10 Bogo Grafenauer, »Kontinuiteta v konceptu – prelom v metodologiji (seveda le v mejah koncepta)«, *Zgodovinski časopis*, št. 2/1987, 339–342.

11 Bogo Grafenauer in Nada Klaić sta si bila nekaj časa tudi zasebno zelo blizu. Njuna »intimna korespondenca« je bila očitno tako pikantna, da si je Josip Lučić že zgolj z napovedjo njene objave izboril možnost obrambe oddane disertacije, ki mu je bila poprej odrekana. Prim. Miroslav Brandt,

in njegovih ne ravno tolerantnih somišljenikov[12] –, je s svojimi leta 1987 objavljenimi mislimi samo še utrdil sloves okorelega branilca obstoječega stanja. Raziskovalci, ki so za prave šteli drugačne koncepte ali so se z lastnim pretresanjem zgod(b) preteklosti dokopali do drugačnih rezultatov kot on, so slednjega dojemali kot diktaturo. Janko Orožen, ki je odkrito spregovoril o njej, namreč nikakor ni bil edini nezadovoljnež. Grafenauerja je odločno zavračal tudi Vlado Habjan, ki je nasprotoval njegovemu odkrito redukcionističnemu razumevanju slovenske nekdanjosti. Pri tem je posebej poudarjal problematičnost razlag, ki so zadevale plemstvo, pomen oglejskega patriarhata ter kasnega zgodnjega ter celotnega visokega srednjega veka.[13]

Ostra kritika razmer v času, ko je imel med slovenskimi zgodovinarji prvo besedo Bogo Grafenauer, je bila zaradi njegove konceptualne ozkosti povsem upravičena. Nikakor je ni mogoče uvrstiti v rubriko osebnih resentimentov, čeprav bi bilo tudi za tovrstno nerazpoloženje mogoče najti številne razloge. Čisto gotovo se je Grafenauer, ki ga je Miroslav Brandt označil celo za načelnega »*hrvatomrsca*«,[14] vedel do drugih raziskovalcev preteklosti pokroviteljsko. Ni jih kritiziral samo zaradi stvarnih napak in iz virov neizpeljivih interpretacij v njihovem delu. Vlada Habjana je, denimo, na okrogli mizi, prirejeni v okviru XXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, poskušal brez kakršnega koli strokovnega argumenta odpra-

Život sa suvremenicima. Političke uspomene i Svjetonazor, Naklada Pavičić, Zagreb 1996, str. 133.

12 Brandt, *Život sa suvremenicima*, str. 131, 133, 185.

13 Del Habjanove kritike Grafenauerjevega razumevanja preteklosti, ki je bilo redukcionistično v odnosu do plemstva, je bil predstavljen na XXI. zborovanju slovenskih zgodovinarjev. Prim. »Celjani v slovenskem in srednjeevropskem prostoru«, zlasti str. 97, 98.

14 Brandt, *Život sa suvremenicima*, str. 131.

viti kot človeka, ki niti ne ve, kaj govori, vendar je bil deležen hladne prhe Ferda Gestrina. Slednji je Grafenauerjevemu oponentu deloma pritrdil pri razpravi o veliki vlogi Judov v srednjeveških mestih.[15] Značilno pa se ljubljanski profesor ni lotil Habjanovih zares šibkih utemeljitev besed o neodvisnosti oziroma suverenosti visokih fevdalcev v poznem srednjem veku,[16] saj sta ta pojma za opisovanje dejanskega stanja v tisti dobi povsem neuporabna. Grafenauerjevo priseganje na znanstvenost je bilo očitno selektivno. To je navsezadnje razvidno tudi iz njegovega sklicevanja na pravo pri razpravi o spremembi koncepcije projekta Zgodovina narodov Jugoslavije.

Prav tako je na dlani, da je Grafenauer vsepovsod vsiljeval lastno agendo. Med razpravo o knezih Celjskih je npr. govoril o svojem »*življenjskem načrtu*«, v katerem ni bilo veliko prostora za mogočne fevdalne gospode, ki so se podali na pohod skozi čas in prostor s savinjskega Žovneka, ter potem začel debatirati o karantanski zavesti. Ta naj bi bila na mestu slovenske, ki je ne bi smelo biti – čeprav so v srednjem veku že izpričana ozemlja, ki so vsebovala prav to ime. Le eno veliko generacijo po izumrtju knezov Celjskih je npr. vitez Christoph von Thein v eni prvih avtobiografij, ki so bile zapisane v nemškem jeziku na ozemljih pod vlado Habsburžanov, celo povedal, da je Krško – tj. Gurkenfeld – »*in Windischen landt*«. Dal je tudi vedeti, da je od tam mogoče motriti, kaj se dogaja v ogrski in hrvaški deželi, ki sta v njegovem imaginariju pojma iste ravni.[17] Da bi

15 »Celjani v slovenskem in srednjeevropskem prostoru«, str. 113.

16 Prav tam, str. 97, 98.

17 Adam Wolf, »Die Selbstbiographie Christophs von Thein 1453–1516«, *Archiv für österreichische Geschichte*, 1875, str. 112. O »slovenski deželi« Koroški v 15. stoletju govori tudi Jakob Unrest. Prim. *Srednjeveško slovstvo* (ur. Jože Pogačnik), Mladinska knjiga, Ljubljana 1972, str. 299. Pridevnik »windisch« v tistem času vsekakor ni splošna oznaka za Slovane. To je jasno že iz Theinovega pripovedovanja o hrvaški deželi. Slednja

identiteta prebivalstva ne bila povezana s prostorom, v katerem se je odvijalo njegovo življenje, je seveda povsem neverjetno. Še zlasti zato, ker je v 15. stoletju celo v tujejezičnem viru že izpričana ženska oblika oznake Slovenec.[18] A Grafenauer se je z zgodovino ukvarjal pod baldahinom svojega življenjskega načrta: veda je služila njegovi ambiciji. S tem okvirom so bile zanj določene strukturne, konceptualne in metodološke meje stroke. V slednji ni videl prostora svojega služenja vednosti, temveč poligon za samouresničenje in -potrjevanje.

Grafenauer je kot dolgoletni predavatelj predmeta Uvod v študij zgodovine na ljubljanski univerzi s svojimi togimi pojmovanji močno zaznamoval številne generacije raziskovalcev preteklosti na Slovenskem. Tudi potem, ko je bil ta tematski sklop zaupan drugemu profesorju, je še čutil dolžnost sporočati svoje misli o strukturi, koncepciji in metodi stroke ter o svojem življenjskem načrtu. To je počel zlasti pri predavanjih

je slovanska, vendar pa je ločena od tiste, ki se označuje kot »Windisch landt«. Sicer pa je že Fran Ramovš zdavnaj pojasnil, kako je s tem. Zapisal je, da »smemo brez pridržka vse kraje, imenovane z Windisch-, na jugu Donave in ob Donavi smatrati za slovenske naselbine, tako tudi slovanske kolonije v Oberes Mühlviertel«. Prim. Fran Ramovš, *Zbrano delo. Druga knjiga. Razprave in članki*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1997, str. 87. Čehi se kot Winidi označujejo samo v Psevdofredegarjevi kroniki, v drugih – poznejših – virih pa ne. Prim. Ramovš, *Zbrano delo. Druga knjiga*, str. 86.

18 Srečko Vilhar, »O Marini Slovenki iz Dekanov pri Kopru«, *Jadranski koledar 1969*, str. 213, 214. Nemara najstarejši zapis derivata moške oblike te oznake izhaja iz prve polovice 14. stoletja. V Piranu neki vir navaja eno od oseb takole: »*Iuri, qui dicitur Sclauegna*«. Prim. Darja Mihelič, »Etnična struktura prebivalstva ob Piranskem zalivu v luči imen ~1330, ~1890«, v: *Grafenauerjev zbornik* (ur. Vincent Rajšp) ZRC SAZU, Ljubljana, 1996, str. 368. Opazen je ejevski refleks na mestu praslovanskega jata, ki ga srečujemo v (samo)oznaki Slovenec. Pridevek očitno izhaja iz etnične oznake in je zapisan po ljudskem govoru.

iz slovenske zgodovine. Značilno pa njegov opus ni izkazoval privrženosti leibnizovskemu vodilu Theoria cum praxi. Študente je, denimo, vse do zadnjega kurza v zimskem semestru 1984–1985 poučeval o tem, naj se vsak zgodovinar posveti določenemu ožjemu prostoru ali kraju ter ga razišče po diahroni osi, hkrati pa naj si izbere tudi težišče v tematizaciji posamezne dobe.[19] Epistemološko zelo koristen nasvet je tako pri njem samem kot pri večini njegovih slušateljev ostal neuresničen. Med tistimi, ki jim je bil Grafenauer vzornik, mu je dejansko prisluhnil le medievalist Jože Mlinarič, čigar opus obsega tudi celovite zgodovine več samostanov.

Takšno stanje jasno opozarja, da je bila komunikacija v slovenskem zgodovinopisnem prostoru izrazito nevsebinska. In nedialoška. Na besede ni bilo odziva ne v raziskovalnih dejanjih ne v tekstih, ki bi nastali na njihovi podlagi – bodisi kot gola prezentacija bodisi kot polifona pripoved. Slovenski zgodovinopisni prostor je bil urejen izrazito avtoritarno in hierarhično, kar je bilo strukturno znamenje njegove strukturne predmodernosti. Dialoškost je bila v njem že načeloma otežena z jasno tematsko in prostorsko raziskovalno parcelacijo. Izraz tega je bila kritika v okviru discipline, ki je bila personalno enako zaprt segment strokovnega pisanja kakor prezentacija raziskovalnih rezultatov in naracija o preteklosti. Ker so vsaj nekateri slovenski zgodovinarji poznali tradicijo socialne historiografije – Fran Zwitter in Bogo Grafenauer sta v Parizu leta 1946 celo kupila zadnja zasebnikom prodana kompleta

19 Avtor pričujoče razprave je Grafenauerjeva predavanja poslušal v zimskem semestru 1984–1985. Prav dobro se spominja njegovih avtobiografskih zastranitev – pripovedi o življenjskem načrtu – ter nasveta o blagodejnosti diahronih in sinhronih tematizacij preteklosti. Že tedaj pa je bil začuden nad dejstvom, da vplivni profesor svojih načelnih besed ni podkrepil z lastnim zgledom.

časopisa Annales[20] – ter imeli do nje pozitiven odnos, je tolikšna zaprtost, ki je v nasprotju z dialoškimi idejami francoske šole, stvar osebne izbire. Zunanje okoliščine zares niso bile naklonjene paradigmatskemu pluralizmu, toda personalnega bi vseeno dopuščale.[21] Primerjava med raziskovalnimi pristopi slovenskih zgodovinarjev in njihovih francoskih vrstnikov – denimo medievalistov Boga Grafenauerja (1916–1995) in Georgesa Dubyja (1919–1996) – pove vse. Na eni strani srečujemo iluzijo, da preteklost na podlagi virov sama prihaja do njihovega razbiralca in interpreta ter se skozenj preceja v historiografijo,[22] na drugi pa je zavedanje, da je izhodišče vednosti o nekdanjosti v popotovanju raziskovalca k ne več obstoječi, a na podlagi najrazličnejših sledov še vedno zaznavni nekdanji stvarnosti in (pre)minulim predstavam.[23] Med tema dvema dojemanjema zgodovine je duhovni Marianski jarek.

Ker se je nekaj časa praktično vsak univerzitetno izšolani slovenski historiograf moral soočati ne samo z Grafenauerjevimi tematizacijami posameznih vprašanj preteklosti ali z njegovimi poskusi sintez, temveč tudi s predstavami o stroki, bi bilo mogoče monološkost preseči le z antiavtoritarnostjo v pristopu k raziskovalnim problemom v strokovnem tisku. Tako bi se v javnem prostoru postopoma nemara le lahko oblikovala ne samo pobudna dialoškost, temveč celo določen

20 Bogo Grafenauer, »Ob pisanju o slovenskem zgodovinopisju«, *Zgodovinski časopis*, št. 1/1993, str. 124.

21 Zgovoren je tudi podatek, da je postal Vasilij Melik januarja 1959 šele drugi povojni doktor ljubljanske univerze z zgodovinarskega področja. Prvi je bil Metod Mikuž, ki si je najvišjo akademsko stopnjo že prej pridobil na Teološki fakulteti. Jože Pirjevec, *Vasilij Melik*, http://www.sazu.si/clani/vasilij-melik, 23. 4. 2018.

22 Bogo Grafenauer, *Struktura in tehnika zgodovinske vede*, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana 1960, str. 19–22. Grafenauer je zgodovinarja celo razglasil za »medij«.

23 Ivić, *Napulj i druga imaginarna mjesta*, 367.

prostor avtonomije za disciplino, ki je bila zaradi navezanosti marksizma na t. i. znanost zgodovine pod velikim političnim in ideološkim pritiskom.[24] A k temu se ni težilo: historiografija ni hotela biti cona nedokončljive izmenjave kritičnih mnenj. Značilno pa se je Grafenauer leta 1988 čutil poklicanega ostro kritizirati Vasilija Melika, ker si je kot glavni in odgovorni urednik Zgodovinskega časopisa drznil dopustiti natis drugačnih mnenj od njegovih. Tedaj je tudi razkril »tehnologijo« omejevanja dialoga v časih, ko je bil on za krmilom tega glasila. Tekste, ki niso bili po volji odločujočim faktorjem, so natisnili z različnimi »pripombami«, pri objavi do katerega od članov uredništva kritičnega besedila pa je bilo za publiciranje nujno njegovo soglasje.[25] Grafenauer tudi ni sprejemal znanstvene razprave z vsakim: na večer življenja je zavračal celo izmenjavo mnenj z nekdaj v svojem opusu zelo čislano Nado Klaić.[26]

24 Partija je osnovala posebno komisijo za pretres zgodovine. Njeni organi so oblikovali stališča celo do posameznih knjig. Marksistični center pri Centralnem komiteju Zveze komunistov Slovenije je, denimo, 26. decembra 1978 obravnaval študijo Dušana Kermavnerja Temeljni problemi primorske politične zgodovine. Istega dne se je omenjeni organ posvetil tudi pretresu šolskih zadev. Prav tako je partija nadzirala kadrovanje v preučevanju preteklosti namenjenih ustanovah. Najbolj odmevna onemogočitev zaposlitve na ljubljanski univerzi v zgodovinarskih krogih je zadevala Janeza Tehovnika, ki ga je Metod Mikuž želel za svojega naslednika. Pričevanje Staneta Grande 25. februarja 2016; Vabilo na 3. sejo Sekcije za idejna vprašanja zgodovinopisja, ki jo je Ivan Križnar sklical za 26. december 1978 (dokument Marksističnega centra pri CK ZKS št. 44/20-78 z dne 11. 12. 1978) in osebni zapisnik enega njenih udeležencev hrani avtor razprave.

25 Bogo Grafenauer, »O '(ne)znanstveni fantastiki' v Zgodovinskem časopisu«, *Zgodovinski časopis*, št. 1/1988, str. 123.

26 Grafenauer, »O '(ne)znanstveni fantastiki' v Zgodovinskem časopisu«, str. 121. Poprej je bila Klaićeva v Grafenauerjevem opusu navajana kot nedosegljiva rušilka historičnih mitov. Prim. Grafenauer, *Struktura in*

Prav tako je avtoritarno razglašal sodbe o dopustnosti ter sam postavljal »*stvari na njihovo mesto*«.[27]

Po kateri koli poti se raziskujoči um usmeri k nekdanji dejanskosti, se vedno prej ali slej prebije do sklepa, da Orožnovo označevanje stanja v zgodovinski stroki kot diktature ni niti malo pretirano. Njen osrednji problem je dejansko tičal v monološki in avtoritarni strukturi discipline, v kateri kritična diskusija iz različnih izhodišč ni bila samoumevna.[28] Ne gre za to, da bi dialoga v smislu izmenjave mnenj ne bilo, temveč za to, da je bil že v izhodišču omejevan oziroma pogojevan. Nad njim je bil vedno razpet monologistični parazol. Mnenja, ki niso pristajala na vnaprejšnjo predpisanost na kateri koli ravni – od konceptualne do (formalno)izrazne –, so bila tako v Zgodovinskem časopisu kot drugod označena s »pripombami«. Opremljena so bila z očitnimi znamenji, da je z njimi nekaj narobe. V dialoški strukturirani stroki pa bi morala biti vsaj na začetku v enakem položaju kot uredništvu ljuba stališča. Prostor, kjer je že vnaprej jasno, kako bo potekala izmenjava mnenj ter kje so in tudi v prihodnje bodo njene meje, je radikalno monološki. Seveda pa ni nujno, da je hkrati še monoliten. Včasih je monologizem sestavljen – kakor pričevanja lažni(vi)

tehnika zgodovinske vede, str. 141. Na dlani je sklep, da je strokovni odnos slonel na interpersonalnih relacijah, ne na načelnih vodilih.

27 Grafenauer, »Ob pisanju o slovenskem zgodovinopisju«, str. 117.

28 Diskusija se je tudi vodila na očitno dirigiran način: tako je celo prišlo do hkratne objave kritičnega zapisa in odgovora nanj. Prim. prispevka Franja Baša in Josipa Korošca v 2.-3. letniku Zgodovinskega časopisa, ki je izšel kot enoten zvezek za leti 1948 in 1949. Značilno uredništvo, ki ga je vodil Bogo Grafenauer, ni izbralo nevtralnega naslova za oba teksta, saj je govorilo o »*problemu slovanskega svetišča na ptujskem gradu*«. Prav tako ni nepomenljivo, da je Josip Korošec kmalu zatem tudi vstopil v omenjeni organ. Takšna pristranost je vodila v eno najhujših strokovnih blamaž Zgodovinskega časopisa v obdobju Grafenauerjevega urednikovanja.

h očividcev na sodniji. Instance, ki ga promovirajo, si lahko v diskusiji bodisi pritrjujejo in ažurirajo svoja stališča bodisi se medsebojno dopolnjujejo. Slednje je mogoče tudi pri dialoški strukturi, vendar je razlika v tem, da je soglasje v njenem okviru le začasno. Dejansko je s kritiko zmerom ukinljivo stanje. Pri monološki strukturi pa želi biti trajno, saj privzame značaj za vsakogar obligatnega postulata. Nepripadnost tako konceptualiziranemu soglasju njegovega nosilca eliminira – kakor ga pristajanje nanj emancipira ali celo kvalificira.[29] Pri dialoški strukturi, iz katere se spleta polilóška mreža, takšna hierarhično-binarna logika ni izhodiščna. O vsem odloča zgolj moč argumentov, ki so utemeljeni na znanstveni kritiki. V postmodernem stanju je hierarhično-binarna logika sploh ukinjena.

Temeljni kohezivni element monološke strukture zgodovinopisja na Slovenskem, ki se je utrdila po drugi svetovni vojni, je bila koncepcija Boga Grafenauerja. Njegovo nastopno predavanje ni bilo po naključju objavljeno na začetku prvega letnika Zgodovinskega časopisa – takoj za kratkim uredniškim uvodom z bombastičnim naslovom Obračun in program.[30]

29 Monološko postuliranje se je v Zgodovinskem časopisu, ki mu je Grafenauer naravnal kompas, ohranilo vse do danes. Razraslo se je do pravega edicijskega eliminacionizma. Na spletni strani omenjenega glasila je, denimo, mogoče prebrati naslednje: »*V Zgodovinskem časopisu, ki je osrednja revija slovenskih zgodovinarjev, so objavljali prav vsi zgodovinarji in zgodovinarke, ki so kaj pomenili ali pa sedaj nekaj pomenijo v slovenskem zgodovinopisju.*« Glejte v svetovni splet, http://www.zgodovinskicasopis.si/sl/O-reviji/, 23. 4. 2018.

30 Bogo Grafenauer je zatrdil, da je uvodni Obračun in program, ki je slovenskemu raziskovalcu preteklosti nalagal, »*da se na novi osnovi znanstvene metode dialektičnega in historičnega materializma pribori [sic!] do slike slovenske zgodovine*«, »predložil« Fran Zwitter. Glejte v: Uredništvo, »Obračun in program«, *Zgodovinski časopis*, št. 1–4/1947, str. 9; Grafenauer, »Ob pisanju o slovenskem zgodovinopisju«, str. 125.

Janko Orožen, ki je oznako diktature izpeljal iz Grafenauerjevega priimka, je vsekakor zadel žebelj na glavo.

Seveda pa to ni bila edina možnost temeljne matrike monološke strukture v slovenskem zgodovinopisju. Dejansko je imela »grafenauerjevska diktatura« hudega načelnega konkurenta v marksistični ideologiji. Zanjo je bila znanost zgodovine pač bistvenega pomena. Eden najzanesljivejših partijskih kadrov na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani Janko Pleterski je tako še leta 1976 za Centralni komite Zveze komunistov Slovenije pripravil poročilo o deležu pripadnikov politične avantgarde na njenih oddelkih. Zgodovina se je v njegovem elaboratu uvrstila na visoko tretje mesto – takoj za sociologijo in filozofijo.[31] Na njej je bilo 31. maja 1976 kar 54,5 odstotka osebja organiziranega v partiji.[32] Zato nikogar ne more presenečati,

Kdo je avtor citiranega teksta, je dejansko nejasno. Zwitter je pač znal predobro slovensko, da bi lahko sam zapisal tako zmedeno stavčno konstrukcijo, kot je navedena.

31 Sociologija, katere tradicija je bila v Sloveniji pred drugo svetovno vojno bogata tako v katoliškem kakor v liberalnem in socialdemokratskem taboru, je bila ob komunističnem prevzemu oblasti povsem zatrta in potem oblikovana na novo na drugačnih temeljih. Poprej močno gumplowiczevsko izročilo, ki se je uveljavilo zlasti v spisih Bogumila Vošnjaka, je še danes zamolčevano. Katoliški sociologiji je za razliko od njega priznana vsaj zgodovinska vloga. Komunistični režim je vsekakor močno vplival na slovensko univerzo. Slednja se je zaradi hudega ideološkega pritiska odrekla celo možnosti, da bi na njej zagovarjal doktorat eden najeminentnejših raziskovalcev starogrške filozofije Miroslav Marković, ki že prej v Beogradu zaradi nevšečnosti politični avantgardi ni smel doseči najvišje akademske stopnje. Prim. Kajetan Gantar, »Usoda Markovićeve disertacije o Heraklitu«, *Živa antika*, št. 1-2/2002, str. 37–40.

32 David Movrin, »The Anatomy of a Revolution: Classics at the University of Ljubljana after 1945«, v: *Clasissic and Communism. Greek and Latin behind the Iron Curtain* (ur. György Karsai, Gábor Klaniczay, David Movrin, Elżbieta Olechowska), Znanstvena založba Filozofske fakultete,

da je Pleterski v zaslepljujoče impresivni register svojih funkcij kmalu lahko vpisal tudi dekanovanje na ljubljanski filozofski fakulteti.

Prav tako ne gre zanemarjati pomena dejstva, da so bili na predavanjih zgodovinarjev prisotni ovaduhi, ki so oblastem poročali o najrazličnejših »odklonih« od razlag, kakršne je postulirala idejna avantgarda. Profesor Mikuž je zaradi zalezovanja nekoč celo napovedal konec svojega kurza.[33] Kljub takšnim razmeram pa je Grafenauer vsaj v letih svojega življenja uspel vzpostaviti in zadržati odločujočo besedo v zgodovinopisju. Toda cena za ta impresivni dosežek je bila zelo visoka: med zgodovinarji ni bilo nikakršne solidarnosti. Grafenauer ni zamudil nobene priložnosti, da ne bi demonstriral svojega nasprotovanja Metodu Mikužu.[34] S tem pa je dejansko nasprotoval tudi Franu Zwittru, ki je zmerom poudarjal pomen »*esprit de corps*« za akademsko sfero na splošno in za zgodovinsko stroko še posebej. Grafenauer je slednjega zamenjeval z enoglasjem oziroma z monološko strukturo stroke. Ta mu je

Ljubljana, Collegium Budapest Institute for Advanced Study, Budimpešta, Faculty of Artes Liberales, Varšava 2013, str. 166, 467.

33 Stane Granda se iz časa svojega študija spominja, da je Mikuž nekega dne – bilo je to leta 1969 ali 1970, ko je bil jugoslovanski marksistični režim v eni svojih milejših faz – prišel na predavanja ves razburjen, nakar je študentom brez kakršnega koli uvoda dejal: »*Nekdo me je zatožil, kaj sem govoril prejšnji teden. Že naslednji dan sem se moral iti zagovarjat na centralni komite. Če se to še enkrat zgodi, bom nehal predavati.*« Ustna izjava Staneta Grande avtorju 4. aprila 2014.

34 Grafenauer je globino svojega nerazpoloženja do Mikuža, čigar raziskovalno in predavateljsko področje (polpretekli čas) je bilo še posebej močno izpostavljeno oblastnemu nadzoru, razkril v Zgodovinskem časopisu leta 1993. Njegov z opombami opremljeni in torej na znanstvenost pretendirajoči tekst je mestoma še bolj polemično zašpičen kakor spominski zapisi Miroslava Brandta. Prim. Grafenauer, »Ob pisanju o slovenskem zgodovinopisju«, zlasti str. 122, 123.

omogočala položaj njenega vrhovnega usmerjevalca pri raziskovanju srednjeveške tematike. Njegova nedialoška zamisel stroke je namreč terjala vodilne eksperte za posamezna obdobja. Svojevrsten izraz tega je kompilacija z naslovom Zgodovina Slovencev, ki je izšla leta 1979 pri Cankarjevi založbi. Delo je bilo zamišljeno kot parada stroke v dobi »grafenauerjevske diktature«. Značilno je bila založba, pri kateri je izšlo to delo, ustanovljena kot komunistična izdajateljska hiša.[35]

Treba pa je reči, da so bili pogoji, ki so omogočili prevlado monološke strukture zgodovinske stroke na Slovenskem, oblikovani že pred drugo svetovno vojno. Medtem ko so lahko raziskovalci preteklosti v času habsburške monarhije nastopali dialoško, o čemer pričuje sodelovanje avtorjev različnih jezikov, svetovnih nazorov in delovnih paradigem v »novi vrsti« Carniole – za to je bil zaslužen predvsem direktor kranjskega deželnega muzeja Josip Mantuani, ki se je po zelo uspešni in s častnim naslovom profesor dopolnjeni znanstveni karieri na Dunaju leta 1909 vrnil v rodno Ljubljano[36] –, so se v kraljevini Karadjordjevićev obzorja začela zapirati. V tem procesu je imel osrednjo vlogo Ljudmil Hauptmann, ki je nastopal kot veliki ločevalec duhov. Značilno je v dnevniku Jutru 23. junija 1923 ostro napadel kustosa Narodnega muzeja Josipa Mala, ki si je drznil v Času ugovarjati njegovim razlagam staroslovanske in -slovenske preteklosti.[37] Ostro mu je očital, da je »*zgodovinski*

35 Cankarjevo založbo je 1. junija 1945 ustanovil Centralni komite Komunistične partije Slovenije.

36 Značilno so Josipa Mantuanija promotorji monološke strukture na Slovenskem vedno označevali izrazito slabšalno. Jože Kastelic je imenovanje na Dunaju uveljavljenega znanstvenika za ravnatelja kranjskega deželnega muzeja celo povezoval z njegovim ustrezanjem nekakšnemu »*birokratizmu in provincializmu*«. Glejte v: Jože Kastelic, »Walter Schmidt«, *Zgodovinski časopis*, št. 1–4/1951, str. 293.

37 Josip Mal, »Nova pota slovenske historiografije«, *Čas*, št. 4/1923, str. 185–219.

oficioz klerikalne stranke«, ki naj bi s svojimi glasili reklamirala njegove poglede.[38] Znanstveno nesoglasje je retorično spretni in sugestivni, a tudi nič manj polemično nasršeni Hauptmann, ki se je označil za »*kranjskega Evropejca*«, brez kakršnega koli resnega povoda z Malove strani dvignil na raven nazorskega in celo strankarskega spopada.[39] Začel je nastopati kot brezprizivna avtoriteta: nestrinjanje s seboj je kar samodejno imel za zadevo politike. Ob koncu svojega obračuna v Jutru je Hauptmann celo pribil: »*Znanost, ki načeloma laže, potvarja ter krade čast, se zove katoliška. S svoje poganske strani dodajam temu samo, da seveda za 'katoliško' znanost potem ne gre pri nas ustanavljati vseučiliških stolic.*«[40]

Hauptmann se je na Malovo nestrinjanje s svojimi razlagami odzval tudi v reviji Čas. Ta je njegove misli objavila povsem nespremenjene, kar ni ravno potrjevalo utemeljenosti grmenja čez »*katoliško znanost*«. Je pa Hauptmann tedaj zavrnil vsakršno nadaljnjo izmenjavo mnenj z oponentom in začinil sklep svoje razprave z grandiozno zvenečim splošnim naukom in ultimativnim svarilom, ki je razkrilo, da razlike med dvema zgodovinarskima stališčema razume kot usodno vprašanje narodovega preživetja:

> S tem je zame zadeva dr. Mala enkrat za vselej končana. Kritika je vprašanje vesti in znanja: v obeh ozirih je on po svojem

38 Ljudmil Hauptmann, »Katoliško«, *Jutro*, 23. junij 1923, št. 146.

39 Hauptmann je svojemu oponentu na vsak način poskušal prilepiti etiketo političnosti. Mal naj bi po njegovi sodbi poskrbel za to, da so se »*na znanstveno polje*« prenesle metode »*slov[enskega] strankarskega boja*«. Poznejši direktor Narodnega muzeja naj bi znal prezreti zase neugodna poročila, »*precejati*« citate, zamolčevati letnice in nalašč napak prevajati vire. Prim. Ljudmil Hauptmann, »Staroslovanska in staroslovenska 'svoboda'«, *Čas*, št. 5/1923, str. 305–343.

40 Hauptmann, »Katoliško«.

> lastnem delu tako opredeljen, da mu v bodoče ne bom več odgovarjal. Samo na konec še nekaj načelnih besed!
> Narodi so gizdavi, ničemurni kakor ženske. Če nimajo sijajne prošlosti, ali ni zgodovinar zato na svetu, da jo iznajde? Kajti da naši pradedi ne bi bili divje ubijali sosedov, kakšna sramota! Da ne bi bili zatirali drugih, kakšno razžaljenje! Zato potvarjajmo dejstva – narod nad vse! Toda ali moramo res tako stremeti za dokazom, da smo padli iz sijajne višine v globoko sramoto? Ali ne bi bilo častnejše, če bi se dalo dokazati, da vodi naš pot iz nezakrivljene bede navzgor? Ob svoji meji imamo narod, ki tega ni hotel uvideti, in njegovi zgodovinarji so odkrili strmečemu svetu šesto celino, najsijajnejšo izmed vseh, Arpadijo, iznašli [so] 'misterij svetoštefanske krone', spravili narod v delirij – a danes? Madjarski globus se je razbil, misterij razpuhtel. Kogar miče ta usoda, naj falzificira našo zgodovino, moderno in staro, dalje! Izpodbude bo našel pri tem poslu dovolj. Samo čuditi se potem ne bo smel, če bo nekdaj zapisala zgodovina tudi na naš grobni kamen: 'Tukaj leži narod, ki je umrl, ker ni prenašal resnice.'[41]

Hauptmannova monološka pozicija je očitna. Nesledenje njegovim mislim naj bi bilo občenevarno in ogrožajoče za vse. To pa je bilo izrazito politično stališče, na kar je opozoril tudi Mal, ki je Hauptmanna potem v Času umestil na enako raven, kot je on njega v Jutru, in dobil takle porazen rezultat:

> Moj nasprotnik si je dovolil mojo razpravo označiti […] kot plod 'povojnega slovstva', t. j. kot delo, ki je nastalo iz miselnosti povojnih političnih problemov pri nas. Zdi se mi, da velja tu rek: reci, da ne porečeš! O moji razpravi je prinesel 'Slovenec' v prav skritem kotičku med 'Prosveto' kratek pos-

41 Hauptmann, »Staroslovanska in staroslovenska ‘svoboda’«, str. 334.

> netek, ko je, kakor vedno, poročal o novoizišli 'Časovi' številki. Ker jo je referent priznalno omenil, zato je razprava postala H[auptmannu] čez noč 'plod povojnega slovstva'. Kako naj pa presojamo znanstvene nazore prof. H[auptmann]a, če jih je 'Jutro' (1922, št. 184), ocenjujoč njegovo razpravo 'Priroda in zgodovina v razvoju Jugoslavije' v 'Njivi', 1922, str. 113–133 (št. 7), v uvodniku povzdigovalo, češ, da daje 'najjačje dokaze za umestnost in nujnost jugoslovanskega unitarizma', in to v tistem našem povojnem času, ko je izvesten del časopisja venomer trobil o slovenskih 'robskih dušah' in je torej videl v H[auptmannovem] spisu znanstveno utemeljitev, kako umestno je zasužnjevanje Slovencev po centralizmu! Za interpretacijo medvojnega slovstva pa mimogrede opozarjam, da je suženjska teorija dr. H[auptmann]a o preteklosti Slovencev in Jugoslovanov stopila v javnost tedaj, ko je germanstvo bílo boj proti slovanstvu z neprikritim namenom, potisniti Slovence in Jugoslovane še nadalje v isto življenje, v kakršnem jih je ta teorija hotela imeti v preteklosti. Torej zgodovina v službi politike![42]

Hauptmann kot izrazit monologist s sklepom soočenja leta 1923 kajpak ni mogel biti zadovoljen.[43] Njegov oponent ni samo obstal na javni sceni, temveč je tudi uspel prepričljivo opozoriti

42 Josip Mal, »Epilog k staroslovenski svobodi«, *Čas*, št. 5/1923, str. 335, 336.

43 Bogo Grafenauer je o Hauptmannovem slovesu od ljubljanske univerze celo zapisal: »*Odšel je, ker se mu je napak dozdevalo, da so imeli odpori zoper njegove koncepcije srednjeveškega slovenskega razvoja med Slovenci več odmeva kakor njegovo lastno delo.*« Glejte v: Bogo Grafenauer, »Ljudmil Hauptmann (Gradec, 5. II. 1884–Zagreb, 20. IV. 1968)«, *Zgodovinski časopis*, št. 3-4/1968, str. 311. S tem je bil posredno poudarjen pomen dogajanj leta 1923, kajti Mal je v času ljubljanske profesure Ljudmila Hauptmanna edini strokovno ugovarjal konceptom slednjega (Josip Mantuani jih je namreč zavračal že prej).

na političnost stališč, ki jih je zagovarjal. Čeprav je Hauptmann zatrdil, da Malu v bodoče ne bo več odgovarjal, je to na neki način vendarle storil. V Ljubljanskem zvonu je objavil hudo zašpičeno kritiko študije Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen, ki jo je njegov nasprotnik izdal pred veliko nočjo 1939. Hauptmann je ob tej priložnosti evociral polemiko izpred več kot desetletja in pol:

> [Ž]e l. 1923. [sem imel] dovolj prilike, da dodobra spoznam in analiziram znanje in znanost […] pisca [te knjige]. Včeraj sem jo naposled odprl ali tudi kmalu zopet zaprl. Kajti vzlic založnikovemu priporočilu, da je to delo plod 'petnajstletnega podrobnega študija', sem se moral uveriti, da je pisec še vedno ostal tako mlad kakor na početku svojih naporov: isto obzorje, ista logika in ista – lojalnost. Vsaka polemika je tu že davno izpod moje časti[.][44]

Tokrat je bila Hauptmannova argumentacija kratka: drugače mislečega zgodovinarja je pošiljal po pomoč k študentom drugega letnika v seminarju profesorja Milka Kosa ter h gimnazijskim četrtošolcem.[45] Svoj napad na Mala je tudi sklenil v mnogo manj vzvišenih tonih kakor leta 1923. Nastopil je skrajno osebno in arogantno – s kolom in z blatom –, saj se je pohvalil, kako je kolegu z mnogo tehtnejšim, odmevnejšim in obsežnejšim znanstvenim opusom od njegovega onemogočil kariero visokošolskega učitelja:

> Teorija o politični in vojaški inferiornosti starih Slovanov ter o hrvatskem plemstvu v Karantaniji je v vseh bistvenih točkah

44 Ljudmil Hauptmann, »Mal J., Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen«, *Ljubljanski zvon*, št. 7/1939, str. 408.

45 Hauptmann, »Mal J., Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen«, str. 409.

> razvita že v moji razpravi v Mitteilungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung XXXVI, 1915. V Času 1916 je Mal to teorijo fulminantno ocenil; v Času 1923 se ji je že krvavo rogal.
>
> Med obema člankoma leži Malova kandidatura za stolico na ljubljanski univerzi in moja negativna ocena njegove znanstvene kvalifikacije.[46]

Hauptmann se zaradi učinkovitosti obračuna ni niti malo oziral na oponentova pojasnila. Mal mu je namreč razložil, zakaj je v razpravi Nova pota slovenske historiografije? nastopil proti nasprotnikovim razlagam iz leta 1918, in čemu je prej njegov tekst, objavljen v Mitteilungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung, hvalil. Razlog za to se mu je zdel kar najbolj načelen. V času vsestranskega nemškonacionalnega pritiska na Slovence je namreč pri Hauptmannu našel opozorilo na zgodovinske povezave svojih rojakov in Hrvatov.[47] Mal je s temi besedami priznal, da je posamezne historiografske poudarke v izjemni dobi – med prvo svetovno vojno – dojemal tudi politično. Toda to je bilo v tistem času nekaj običajnega. Političnosti se tudi Hauptmann, kakor smo videli, ni ogibal. Paradoksalno pa je bilo njegovo plačevanje davkov sodobnosti manj togo kakor monološka pozicija, na katero se je postavil v stroki. Hauptmannovo nastopanje v splošni javnosti je bilo v zagrebškem obdobju opazno drugačno kakor v ljubljanskem. Spreminjali so se časi in ljudje z njimi – a ne v vsem ...

Hauptmann je po preselitvi v hrvaško prestolnico povsem očitno doživel politično preobrazbo. Leta 1938 je v Ljubljanskem zvonu objavil svoje predavanje na Ljudski univerzi v Mariboru, v katerem je razodel, da se je medtem odpovedal svoji

46 Prav tam, str. 410.

47 Josip Mal, »Epilog k staroslovenski svobodi«, str. 336, 337.

svobodomiselni oziroma »poganski« gorečnosti. Poprejšnja vera v liberalizem je pri njem – kakor tudi pri mnogih drugih intelektualcih – skopnela kot sneg na pomladanskem soncu. Svoje misli o naglo zaostrujočem se položaju po vsestranski obnovitvi nemške moči v času Reichskanzlerja in führerja Adolfa Hitlerja je Hauptmann, ki se je izkazal ne samo za velikega poznavalca srednjeveške zgodovine, temveč tudi paralelograma sil, na katerem je slonel versajski (ne)red, sklenil z besedami:

> Podonavje je nerazdružen del Srednje Evrope. Simbioza z Nemci je naša usoda. Nacionalni socializem jo hoče urediti z bilateralnimi pogodbami. Ali Nemec je v tem primeru – kolikšna ironija! – malikovalec najhujšega manchesterstva. Liberalna je zahteva, da se pritlikavec 'svobodno' pogaja z velikanom. Tako se je delavec 'svobodno' pogajal z delodajalcem!
>
> Mali narodi Podonavja ječe danes pod istim liberalizmom. Premagati ga morejo samo z istim orožjem, kakor delavec, – s koalicijskim pravom, t. j. s podonavsko Unijo. Ta ustvarja harmonijo, kjer so doslej vreščale disonance. Kajti ta Unija je nemška, ker varuje nemški narod posledic slepega zaupanja v silo; ta Unija je italijanska, ker rešuje smisel svetovne vojne za Italijo, ravnotežje v Podonavju; ta Unija je madžarska in rumunska, ker daje dvema tujcema med narodi Vzhodne Evrope naenkrat pobratime, predvsem pa je slovanska, ker je edina sposobna, rešiti čast slovanske revolucije.[48]

48 Ljudmil Hauptmann, »Svetovna vojna in naš nacionalizem«, *Ljubljanski zvon*, št. 11-12/1938, str. 535. Hauptmann je s slovansko revolucijo, ki jo omenja v svojem predavanju, meril na ustanovitev Poljske, Češkoslovaške in srbsko-hrvaško-slovenske kraljevine leta 1918. Njegove misli so dejansko bile izvirne: niso se skladale ne z Naumannovo *Mitteleuropo*, ne s federalizacijskimi načrti v habsburški monarhiji, ne s profrancoskimi zvezami, ki so bile po prvi svetovni vojni uperjene proti Nemčiji, Madžarski, Bolgariji, Italiji in Sovjetski zvezi.

Hauptmann je v svojem tekstu ravno dovolj kritiziral politiko Velike Britanije in bil hkrati zadržan do Nemčije, da je v trenutku objave svojega teksta[49] še mogel biti všeč prosocialističnemu uredništvu Ljubljanskega zvona, čeprav so njegove misli dejansko že bile onstran praga realizma. Res se ni slepil o pomenu Hitlerjevega *Mein Kampfa* in se je zavedal, da bodo besede v tej zlovešči knjigi verjetno učinkovale v neomiljeni obliki,[50] toda postavitev politike na rasna izhodišča mu ni vzbujala skrbi. Nemara je celo menil, da gre le za skrajno varianto Gumplowiczeve doktrine, pod katere vplivom je ljubljansko-zagrebški univerzitetni profesor ostal do konca. Toda »strašni Avstrijec«, ki je vplival na vrsto slovenskih mislecev, je raso pojmoval povsem drugače kakor nacionalsocialisti: zanj je bila to vsaka skupina ljudi, ki se bojuje z drugo za prevlado, tako zmagovalci kot premaganci pa se potem srečujejo v okviru države.[51]

49 Prvi del Hauptmannove razprave je bil objavljen v 9.-10. številki 58. letnika Ljubljanskega zvona, ki je bila uredniško pripravljana v času uveljavljanja Münchenskega sporazuma in oblikovanja Češko-slovaške druge republike, preostanek pa v sledeči, tj. 11.-12.

50 Hauptmann je zapisal: »*Seveda knjige 'Mein Kampf' baje ne smemo vzeti doslovno. Iz nje še veje, tako nam pravijo, gnev, ki je prevzel pisatelja, ko je v Landsbergu sedel v ječi. Kancelar [tj. Hitler] ne misli sedaj več, kakor je še mislil v ječi. Ali 4,000.000 izvodov je 4,000.000 ognjenih jezikov, s katerimi se avtor obrača k svojemu narodu. Ta sliši, kar se govori, ne pa, kar se misli. Predvsem pa knjiga, za katero gre, ni navaden življenjepis, marveč katekizem nove vere, katere ustanovitelj je dobro razumel, da se v dogme ne sme drezati, ker se med seboj podpirajo in vsak preklic le zmede vernike.*« Glejte v: Hauptmann, »Svetovna vojna in naš nacionalizem«, str. 533.

51 William M. Johnston, *Austrijski duh. Intelektualna i društvena povijest 1848–1938*, Nakladni zavod Globus, Zagreb 1993, str. 336. Dejansko je Hauptmann razmerje med Obri in Slovani prikazoval povsem v okviru Gumplowiczevega modela.

Zasuk, ki ga je v svojih političnih stališčih med letoma 1923 in 1938 napravil Hauptmann, v ničemer ni spreminjal njegovih dogem o slovenski zgodovini. To ob pripadanju slednjih monološki miselni in izrazni strukturi ni presenetljivo. Delna sprememba v splošnem nazorskem okviru ni terjala predrugačitve stališč do vsega, saj je šlo zgolj za brzico v širšem toku. Hauptmann, ki po pričevanju Miroslava Brandta kljub brezgrajni strokovnosti in imenitnemu obvladovanju predavateljske veščine spričo svojega ponosa ni zlahka vzpostavljal osebnega stika z mlajšimi ljudmi – ti pa so po logiki profesorskega poklica predstavljali veliko večino tistih, s katerimi se je srečeval na Hrvaškem –, je tudi v Zagrebu ostal zvest le samemu sebi. To ga je po komunističnem prevzemu oblasti stalo aktivne profesure. [52]

Bogo Grafenauer Hauptmanna kot študent ljubljanske univerze seveda ni več mogel poslušati na predavanjih. Kljub temu ga je priznaval za svojega akademskega učitelja,[53] kar je bil izraz posebne privrženosti. Hauptmann je za Grafenauerja očitno postal nekakšna mera vrednosti – in hkrati večna senca. Ko sta v svojih sodbah po drugi svetovni vojni prišla navzkriž, je bilo nasprotovanje med njima zelo ostro in dolgotrajno – več kot desetletno (pred 1955–1966).[54] Nesoglasje dveh nosilcev mono-

52 Brandt, *Život sa suvremenicima*, str. 49, 50. Brandt pripoveduje o policijskem maltretiranju Ljudmila Hauptmanna; zdi pa se, da se je v spominskih pričevanjih zmotil v dataciji svojega pogovora s profesorjem, ki ga je opisal v spominih: verjetneje je, da se je z njim srečal leta 1947, ne 1948.

53 To je toliko pomenljivejše zato, ker je Grafenauer v šestem razredu gimnazije dobil ukor pred izključitvijo, saj je ugovarjal Hauptmannovemu doktorandu Ernestu Turku in nekdanjemu asistentu v ljubljanskem zgodovinskem seminarju, ki je Slovence označil za »*potomce pasjega plemena*«. Glejte v: Darja Mihelič, »Bogo Grafenauer – utrinki iz življenja in dela«, v: *Grafenauerjev zbornik*, str. 18, 20.

54 Mihelič, »Bogo Grafenauer – utrinki iz življenja in dela«, str. 20.

loške strukture je pač lahko bilo le trčenje, katerega posledice so se mogle omiliti šele s Hauptmannovimi osebnimi okoliščinami, zlasti z visoko starostjo in z nemožnostjo, da bi v javnosti še naprej zagovarjal svoja stališča. A značilno je Grafenauer, ki je bil leta 1984 že zelo »disperziran« predavatelj[55] – nenehno je dokazoval, kako se drugi v svojih interpretacijah nekdanjega dogajanja motijo, zaradi številnih pojasnjevalnih zastranitev pa se mu je iz minute v minuto očitneje trgala tematska nit –, celo v zadnjem predavateljskem kurzu svojega izbranega akademskega učitelja večkrat imenoval Stari. Pravega profesorja in velikega podpornika pri prvih korakih na poti poklicnega zgodovinarja Milka Kosa ni obravnaval tako osebno. Priznaval mu je izjemno temeljitost in sistematičnost pri raziskovanju kolonizacije vzhodnoalpsko-severnojadranskega prostora, toda v svoji sklepni besedi o njem ga je razglasil le za najvidnejšega slovenskega zgodovinarja v obdobju med 1933 in 1972.[56] Hauptmanna značilno ni uvrščal na lestvico opaznosti, temveč veličine.[57] To je evidentno drugačen – pomembnejši – red označevanja in ocenjevanja. V znanosti opaznost ni nujno zvezana s prodornostjo. Veličina pa zagotovo je.

Kosova dialoškost, ki se je na metodološkem nivoju kazala v njegovem tesnem sodelovanju s Franom Ramovšem pri

55 Niti največji občudovalci Boga Grafenauerja – kot npr. Janko Prunk, ki je poskrbel za natis njegove mladostne publicistike – o njem niso mogli pisati kot o bleščečem predavatelju. Prim. Janko Prunk, »Bogo Grafenauer – profesor zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani«, v: *Grafenauerjev zbornik*, str. 116.

56 Bogo Grafenauer, »Življenje in delo Milka Kosa«, v: Milko Kos, *Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev. Izbrane razprave*, Slovenska matica, Ljubljana 1985, str. 353.

57 Grafenauer je Hauptmanna po smrti označil za »*enega izmed največjih medievistov, kar smo jih kdaj imeli Slovenci*«. Glejte v: Bogo Grafenauer, »Ljudmil Hauptmann (Gradec, 5. II. 1884–Zagreb, 20. IV. 1968)«, str. 311.

izdaji Brižinskih spomenikov[58] ter v sprejemanju pobud drugih raziskovalcev,[59] na svetovnonazorski ravni pa z izdajanjem pri katoliških in svobodomiselnih založniških podjetjih, na Grafenauerja ni napravila tako močnega vtisa kot Hauptmannova monološka struktura. K temu so poleg osebnega temperamenta po drugi svetovni vojni gotovo prispevale tudi širše okoliščine – predvsem politične. Režim maršala Tita je pripadal najradikalnejši monološki strukturi, ki je hitro preplavila vse pore življenja ter tako ustvarila novo stvarnost. Vladimir Velebit, ki je bil eden najpomembnejših graditeljev krasnega novega sveta v komunistični režiji, je v svojih spominih priznal, da je jugoslovanska vlada jeseni 1945 naglo drsela proti totalitarni diktaturi.[60]

To je povzročilo velike posledice v organizaciji znanstvene infrastrukture. V Ljubljani je personalna čistka komunističnega režima hitro obglavila Narodni muzej, ki je bil v kraljevski Jugoslaviji eno od dveh središč raziskovanja slovenske preteklosti. Josip Mal, ki je leta 1924 na mestu njegovega ravnatelja nasledil vsestranskega Mantuanija ter v duhu svojega velikega predhodnika v več smeri širil lasten znanstveni opus – med

58 Težko si je predstavljati, da bi Kos in Ramovš ne sodelovala tudi pri evidentiranju slovenskih krajevnih, ledinskih in vodnih imen na območju Vzhodnih Alp, ki so za opusa obeh raziskovalcev bistvena. Pri tem gre za gradivo, ki je pomembno tako za jezikoslovje kakor za zgodovino. Bogo Grafenauer je pri predavanjih v študijskem letu 1984–1985, ki jim je prisostvoval avtor te razprave, med drugim pripovedoval tudi o Kosovem prečesavanju vojaških specialk. Gotovo je bila v prenekaterem primeru za zanesljivo razbiranje historičnih sledov slovenščine v imenskem gradivu ter za ločevanje njenih refleksov od razvojnih tendenc v drugih slovanskih jezikih potrebna pomoč vrhunskega jezikoslovca.

59 Značilno je Milko Kos na rimskem kongresu zgodovinarjev pomagal Miroslavu Brandtu, da je lahko predstavil svoj referat o Wycliffovih pristaših v Dalmaciji. Glejte v: Brandt, *Život sa suvremenicima*, str. 56.

60 Vladimir Velebit, *Moj život*, Fraktura, Zaprešič 2016, str. 469.

njimi je bila tista, ki je vodila k celoviti zgodovini vsakdanjega življenja, pionirska[61] –, je bil upokojen. Tako je univerzitetni zgodovinski seminar samodejno pridobil popolno prevlado. To se je kazalo tudi v premestitvi sedeža osrednjega strokovnega glasila, ki je dotlej izhajalo pri Narodnem muzeju, na ljubljansko filozofsko fakulteto.[62] Monološka struktura, ki je Hauptmann s svojim znanstvenim delom v širšem prostoru ni mogel uveljaviti, je tako dobila čvrsto organizacijsko podlago. Ironija zgodovine je bila, da ga je režim, ki je poskrbel za to, upokojil, pri čemer je tudi poskrbel, da je deaktiviranje za prizadetega – z izjemo njegove nemara protestne (vnovične) izvolitve za dopisnega člana Srbske akademije znanosti leta 1948[63] – minilo brez kakršnih koli počastitev ali zahval.

Milko Kos, ki je bil po drugi svetovni vojni najuglednejši historik v Ljubljani, značilno ni takoj postal član uredništva Zgodovinskega časopisa. To pomeni, da so bili kriteriji kakovosti pri začetkih slednjega postranskega pomena. Prav tako ne gre spregledati, da leta 1947 o Kosovem mestu v novi stvarnosti

61 Mal je vsakdanjemu življenju namenil veliko pozornost že v prvih zvezkih svojega dela Zgodovine slovenskega naroda. Seveda pa je vrhunec njegovih prizadevanj v tej smeri knjiga Stara Ljubljana in njeni prebivalci, ki je izšla leta 1957.

62 Leta 1947 je Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo nadomestil Zgodovinski časopis, ki je prvič izšel šele junija 1948.

63 Srbska akademija znanosti (in umetnosti) je kljub veliki povojni čistki ohranila mnogo več samostojnosti kakor njeni sestrski ustanovi v Zagrebu in Ljubljani. Vodil jo je namreč jezikoslovec Aleksandar Belić, ki je užival velik mednarodni ugled in ni bil dojemljiv za najrazličnejše politične pritiske. Leta 1948 je ustanova demonstrirala avtonomnost z izvolitvijo znamenitega matematika, astronoma in klimatologa Milutina Milankovića za svojega podpredsednika, čeprav je ta med okupacijo veljal za Nemcem naklonjenega človeka. Prim. Srđan Cvetković, *Između srpa i čekića 3. Oblici otpora komunističkom režimu u Srbiji 1944–1991*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2013, str. 360, 361.

ni bilo več pomislekov, ki jih je sprožal njegov rektorski položaj med drugo svetovno vojno. Oblasti so mu namreč tedaj celo že zaupale predavanje na slavnostni glavni skupščini Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Kosu pa očitno ni padlo na pamet, da bi proslavljanje 30. obletnice oktobrskega prevrata, ki je prinesel boljševikom absolutno oblast na večini ozemlja poprejšnje Ruske republike, poskušal izkoristiti za utrditev lastnega položaja. A po drugi strani ga seveda – poučen z bridko Malovo usodo – ni oteževal s kakršnim koli demonstriranjem neodvisne intelektualne pozicije.[64] Predavanje ob komunističnem jubileju je Kos skušal izpeljati predvsem kot zgodovinar in je govoril o velikem pomenu dogajanja leta 1917, o Leninovih poteh do osvojitve oblasti ter o orjaških posledicah boljševiškega državnega udara. Samo v sklep, kjer je najprej omenil vpeljavo »novih naprednih načel« v družbeno, kulturno in gospodarsko življenje, je vgradil nekaj elementov običajne marksistične politične liturgije:

> Poudariti pa bi hotel tudi na tem mestu, da je zmago revolucije oktobra [1917] in njenih načel sijajno potrdila zmaga Sovjetske Zveze v drugi svetovni vojni. Danes, ko praznuje naša zaščitnica in zaveznica Sovjetska Zveza svoj največji državni praznik, se te druge zmage prav tako globoko zavedamo in se je veselimo kot prve, kajti prinesle so tudi nam osvoboditev, novo Jugoslavijo, na novih temeljih zgrajeno. Brez zmage oktobra pred tridesetimi leti ne bi bilo zmage v drugi svetovni

64 Milko Kos je na slovenski akademiji postal zares pomembna osebnost šele leta 1950, ko mu je bil zaupan položaj generalnega tajnika. Na univerzi pa po koncu rektorovanja 1945 ni več igral vidnejše vloge. Kosova vrnitev na pomembne položaje je sovpadala z Ramovševo. Njuna usoda pa je povezana tudi danes, saj sta oba deležna neargumentiranega izničevanja rezultatov svojega znanstvenega dela s strani izganjalcev Slovencev iz srednjega veka.

> vojni, brez te ne našega osvobojenja v novi Jugoslaviji in z njim ne vsega, kar je bistveno za življenje naroda v svobodi, med glavnim tudi možnosti, živeti v polnem svoje kulturno življenje, katerega del je gojitev in pospeševanje znanosti.[65]

Sklepna retorično zelo ornamentirana kadenca v Kosovem govoru je slavila leninsko-stalinski oktober na tak način, da je hkrati razgaljala Titov režim kot klientelni – saj je razglašala, da je pod zaščito Sovjetske zveze, in poudarjala, da bi se brez nje sploh ne uveljavil –, kar je že leta 1948 postalo zelo kočljiva resnica. Prav tako je ugledni zgodovinar zanikal, da bi se Jugoslavija osvobodila sama. To je bilo le leto dni pozneje že nemogoče izreči. Samoosvoboditev Jugoslavije izpod okupatorskega jarma je namreč postala nepogrešljiv element v sliki sveta Titove partije. Toda zoper Milka Kosa ni bilo mogoče prepričljivo ukrepati, saj je leta 1946 podobne misli izrekel France Kidrič, ki pa je čutil potrebo celo po upravičevanju krvavosti revolucij. Njegov govor ob 29. obletnici oktobrskega prevrata se je tudi začenjal z ogovorom akademikov kot »tovarišev«. Da se je končal s čaščenjem duha velikega dogodka, ki je »*pokrenil prerod človeštva*«,[66] najbrž nikogar ni presenetilo.

Kosov govor ob okroglem komunističnem jubileju leta 1947 je bil v primerjavi s Kidričevim zelo zmeren oziroma zadržan in na nekaterih mestih tudi dvoumen: kdor naprednosti ni štel za pozitivnost, v njem ni mogel najti ravno vzpodbudnega

65 Milko Kos, »Zgodovinski oktober 1917. Predavanje akademika Milka Kosa na slavnostni glavni skupščini Akademije dne 7. novembra 1947«, v: *Letopis Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Druga knjiga,* Akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1947, str. 217.

66 »Beseda prezidenta Fr. Kidriča ob obletnici oktobrske revolucije na svečani glavni skupščini dne 7. novembra 1946«, v: *Letopis Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Druga knjiga,* str. 208–211.

slikanja stvarnosti.[67] Za smisel vseh sprememb je dejansko bilo razglašeno svobodno življenje naroda, kar je za marksistično ortodoksijo seveda nesprejemljiva zastranitev. Za Kosa, ki je z izdajo Zgodovine Slovencev od začetkov do reformacije leta 1933 – torej v času, ko je bil unitarni jugoslavizem uradna doktrina kraljevine Karadjordjevićev –, pokazal znatno odpornost proti političnemu oportunizmu, pa je bil ta, že v Atlantski izjavi Franklina D. Roosevelta in Winstona S. Churchilla navedeni cilj vsekakor pozitivnost. Zaradi tega in spričo dejstva, da iz njegovega predvojnega seminarja ni izšel niti en komunistično usmerjeni doktor zgodovine – to je posledično pomenilo, da titoistični režim po letu 1945 nekaterih zanj posebej pomembnih ljubljanskih univerzitetnih kateder ni mogel zapolniti s sebi najbolj všečnimi kadri –, ni čudno, da so o preteklosti pišoči (pro)marksistični kadri imeli do Kosa negativen odnos, ki so ga ohranili do današnjih dni. Dušan Kermavner, ki se je med vsemi historičnimi materialisti na Slovenskem brez dvoma najintenzivneje posvetil študiju nekdanjih časov, ga je Francu Rozmanu ob vpeljevanju v skrivnosti razvoja delavskega gibanja okarakteriziral kot »*starega liberalca*«.[68] V komunističnem žargonu pravšnjosti to vsekakor ni bila pozitivna oznaka. Se je pa v precejšnji meri skladala s Kosovim dialoškim duhovnim in znanstvenim profilom.[69] Ta niti malo ni ustrezal težnjam monološko strukturirane dobe, kar se je pokazalo tudi na

67 Kos je partijskim poročevalcem veljal za človeka, ki v fakultetnih organih rad potegne s »*klerikalci*«. Med slednje je bil med ljubljanskimi profesorji zgodovine naravnost prištet Gregor Čremošnik. »Documents«, v: *Clasissic and Communism. Greek and Latin behind the Iron Curtain*, str. 458.

68 Grafenauer, »Ob pisanju o slovenskem zgodovinopisju«, str. 124.

69 Oznaka »*stari liberalec*« je merila na nezadrtost v svetovnonazorskih vprašanjih. Svobodomiselni mladini so bili odločno antikatoliški že v času habsburške monarhije.

petem zborovanju slovenskih zgodovinarjev oktobra 1948 v Solkanu. Kos je tedaj poudaril kontinuiteto z raziskavami pred drugo svetovno vojno, prenos težišča h gospodarski in socialni zgodovini pa je po njegovi sodbi terjal sodelovanje z drugimi strokami. O razrednem boju, ki je bil večno zelena tema marksističnih oblastnikov in njihovih prilagodljivih sopotnikov, značilno ni govoril niti v zvezi z objavo virov za problematiko kmečkih uporov. Zato tudi ni čudno, da je mogel biti v Zgodovinskem časopisu njegov referat objavljen le v skrajšani obliki.[70]

Ker režim ni imel na voljo svojega človeka za zasedbo ključnega, že v kraljevski Jugoslaviji napovedujočega se mesta na novooblikovani stolici za slovensko srednjeveško zgodovino,[71] se je moral ozreti po ljudeh, ki bi začasno – za dobo ene generacije ali nemara celo manj – zapolnili vrzel. Pri evidentiranju in odbiranju kadrov za to vlogo so sodelovale vse tri plasti oblasti, tj. državna struktura, partijska mašinerija in tajna policija. Bogo Grafenauer, ki je doktoriral leta 1944 s temo o slovenskih kmečkih uporih, je bil od vsega začetka najmočnejši kandidat za zapolnitev nove katedre. Na najnižji, državni ravni ni imel težav, saj je bil sprva – enako kot pred vojno – blizu ministru za Slovenijo v vladi Demokratične federativne Jugoslavije Edvardu Kocbeku in se je angažiral pri pripravljanju argumentov za spremembo državnih meja na severu, proti Avstriji.

Na partijskem nivoju je bila stvar že nekoliko bolj zapletena: režimu, ki se je odločil, da bo Katoliško cerkev potisnil v položaj dežurnega krivca za vse težave oblasti in jo tako naredil za vidnega sovražnika, ljudje iz vernih družin niso ustrezali. Toda to težavo je bilo mogoče odpraviti, če so prizadeti pristali na ideološko dirigirano stvarnost in se začeli vesti v skladu s pri-

70 Milko Kos, »O nekaterih nalogah slovenskega zgodovinopisja«, *Zgodovinski časopis*, št. 1–4/1948–1949, str. 135–143.

71 Darja Mihelič, »Bogo Grafenauer – utrinki iz življenja in dela«, str. 24.

čakovanji komunistične nomenklature. Bogo Grafenauer, ki je izšel iz čvrsto katoliške družine, je vsekakor bil med tistimi, ki so bili voljni sprejeti dani okvir.[72] O tem pričuje Edvard Kocbek v dnevniku za leti 1945 in 1946. Pesnik politik Grafenauerja najprej obravnava kot »*svojega fanta*« in mu zaupa organizacijo srečanj na socializem pristajajočih krščanskih razumnikov. Čez čas se zaneseno veseli celo njegovega »*realizma*«. A potem je pri njem nenadoma zaznal »*nevarnost servilnega znanstvenega nastopanja*« spričo velike ambicioznosti.[73] Iz Kocbekovih zapisov je videti, kako se je Grafenauer hitro oddaljeval od intelektualnega kroga, iz katerega je izšel. Kmalu je od njega odpadel. A komunistični oblastniki njegovi spreobrnitvi zaradi naglice pri spremembi stališč vseeno niso povsem zaupali.[74]

Seveda je bil ta notranji duhovni premik v prvi vrsti posledica metod, s katerimi si je titoistični režim najprej priboril in zatem ohranjal oblast. Veliki hrvaški intelektualec Stanko Lasić je kot konstante totalitarnega sistema, ki so se tudi v Jugoslaviji prakticirale vse do njenega razsula, označil eliminiranje, zastraševanje, prevzgojo in ropanje.[75] Pri zagotavljanju monološkega

72 Za razliko od Boga Grafenauerja je njegov oče Ivan v dokumentih tajne policije obravnavan kot zagrizen klerikalec. Glejte v: »Documents«, v: *Clasissic and Communism. Greek and Latin behind the Iron Curtain*, str. 459.

73 Edvard Kocbek, *Dnevnik 1945*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1991, str. 84, 88; isti, *Dnevnik 1946 II*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1991, str. 156, 177. Gre za zapise, ki so nastali 10. in 13. oktobra 1945 ter 31. oktobra in 9. decembra 1946.

74 O tem je Udbi poročal sodelavec Andrej (po ugotovitvah Davida Movrina se je za tem psevdonimom skrival Fran Petrè), ki se je 27. decembra 1952 pogovarjal z zelo prostodušnim Francetom Bezlajem. »Documents«, v: *Clasissic and Communism. Greek and Latin behind the Iron Curtain*, str. 459.

75 Stanko Lasić, *Autobiografski zapisi*, Nakladni zavod Globus, Zagreb 2000, str. 477.

radikalizma, ki se je iz političnega cilja leta 1945 hitro preobrazil v vsakdanjo stvarnost, so se uporabljale njihove kombinacije. Največji delež pa je vendarle imelo zastraševanje.[76]

Med nenehno uporabljana sredstva, ki so titoistom služila za obvladovanje ljudi, je spadalo razširjanje govoric o najrazličnejših krivdah. Žrtev takšnih kampanj se je morala braniti celo pred povsem nesmiselnimi obtožbami. Tudi Boga Grafenauerja je očitno zadela takšna usoda, saj se je o njem raznesla govorica, da je v nemškem taborišču za vojne ujetnike leta 1941 »*koncipiral policijo v Rupnikovem smislu in organiziral akcijo*«.[77] Kljub kronološki absurdnosti obtožb – zgodovinar naj bi se zavzemal za cilje generala, še preden jih je ta sploh utegnil formulirati[78] –, je njihovo širjenje na ramena ljudi spuščalo težo planetov. Ni čudno, da je Bogo Grafenauer pozneje povedal, kako so si zgodovinarji po drugi svetovni vojni pomagali tudi z avtocenzuro.[79] Slednja je bila v titoizmu in drugih komunističnih režimih kar pogosto prakticirana rešitev iz zagatnega položaja. Pristajanje nanjo pa ni bilo neproblematično, saj je šlo za preplet cinizma in relativističnega moralnega individualizma licemernega tipa. Režim je sicer imel rajši politično religioznost, toda ker je bila ta v intelektualnih krogih večinoma

76 Prim. analizo te metode v Lasić, *Autobiografski zapisi*, str. 479–492.

77 Kocbek, *Dnevnik 1946 II*, str. 177.

78 Bogo Grafenauer je iz taborišč za vojne ujetnike (najprej v Nemčiji in nato na Reki) prišel decembra 1941. V tem času si general Rupnik ni zamislil nikakršne policije ali česa podobnega. Grafenauer akcije za njeno oblikovanje potemtakem nikakor ne bi mogel organizirati. Seveda pa to ne pomeni, da v taborišču za vojne ujetnike ni koncipiral kakšnega drugega dokumenta, ki so ga potem sojetniki spreminjali, saj je Kocbeku pojasnjeval, da je bil »*sprejet*« tekst, s katerim »*se on ni več strinjal*«. Glejte v: Kocbek, *Dnevnik 1946 II*, str. 177.

79 Grafenauer, »Ob pisanju o slovenskem zgodovinopisju«, str. 123.

le prehoden in na vrste mlajših kadrov omejen pojav, je stavil tudi na pritisk in nadzor.[80]

Najtežji problem je pri kariernih vzponih nekomunistov predstavljala tajna policija, ki je bila vedno korak pred in stopnico nad drugimi. V prorežimskih kristjanih socialistih ta aparat ni videl zaveznika, temveč nevarne tekmece. Bogo Grafenauer je v njenih krogih sprva veljal za precej nevarnega človeka. Odklanjal naj bi marksistično gledanje na zgodovino in se trudil za povezovanje kristjanov na ljubljanski univerzi.[81] Toda njegovi prvi nastopi v vlogi akademskega učitelja so vsaj resnejše analize sposobnim graditeljem režima razkrili, da takšne oznake ne ustrezajo dejanskemu stanju. Bogo Grafenauer je po drugi svetovni vojni namreč nenehno poudarjal velik pomen marksizma za zgodovinopisje – še posebej slovensko. V svojem nastopnem predavanju se ni, kakor Milko Kos ob akademijskem proslavljanju 30. obletnice oktobrskega prevrata v Rusiji, omejil na evokacijo zgolj nekaterih elementov iz ideološke črne kuhinje titoističnega režima, ampak je segel mnogo globlje, na raven metode. Tako je 7. decembra 1946 dejal:

> Zlasti v času tako jasnega uvoda v zgodovinski prelom, kot je bilo to v stari Jugoslaviji, je KPJ in KPS zaradi očitne odpovedi strokovnega zgodovinopisja morala poseči po samopomoči. Tako je iz njenih krogov zrasla vrsta zgodovinskih delavcev, ki po pomenu svojega dela v marsikaterem pogledu daleč presegajo strokovnjake.
>
> Med njimi je na prvem mestu Edvard Kardelj - Sperans, čigar knjiga Razvoj slovenskega narodnega vprašanja (1939), najgloblja idejna priprava Osvobodilne fronte, pomeni tudi

80 Prim. samopremisleke v pričevanjih Stanka Lasića, str. 464–475.

81 Jera Vodušek Starič, »Poskus reprize dolomitske izjave?«, v: *Grafenauerjev zbornik*, str. 97.

> globoko obdelavo slovenskega narodnega razvoja v zadnjih dveh stoletjih, brez dvoma daleč najboljšo od vseh dosedanjih sintetičnih del o tem razdobju. To je sploh prvi poskus resnične razlage slovenske zgodovine, ugotovitve njenih resničnih gonilnih sil. Na manjših razdobjih in posameznih vprašanjih sta delala Boris Kidrič in Boris Ziherl, ki sta v zvezi s tem ponovno pretresala zanesljivost rezultatov strokovnega zgodovinopisja, dočim so nekateri drugi pretresali metodične podlage zgodovinske vede. V vrsti teh zgodovinarjev je treba omeniti še Dušana Kermaunerja [sic!], ki se je pečal z zadnjega pol stoletja slovenskega političnega življenja, zlasti z razvojem socializma na Slovenskem in delom njegovih poglavitnih voditeljev.[82]

Grafenauer je torej Kardelja, Ziherla, Kidriča in Kermavnerja postavljal nad Mala, Zwittra, Pivec Steletovo, Goršeta in Škerla, ki so v dobi kraljevske Jugoslavije objavili pomembne študije o slovenski preteklosti med karlinsko-terezijansko dobo in prvo svetovno vojno. Da so bili po njegovi sodbi omenjeni komunistični pisci pomembnejši od literarnih zgodovinarjev Ivana Prijatelja in Frana Petreta ter od socialdemokrata Albina Prepeluha – čigar zgodnje eseje je čislal sam Ivan Cankar[83] –, je tudi na dlani. Prav tako je Grafenauer vneto hvalil historični materializem. Menil je, da gre za »*dejansko prvi metodični prijem v zgodovinopisju, ki prelaga težišče zgodovinskega razvoja v gospodarstvo in družbeni ustroj in s tem na široke ljudske množice*«. Nikoli ni pokazal, da se je prebil do spoznanja, kako zelo je socialna slika sveta odvisna od čisto določenega konceptualiziranja človekovega položaja v času in prostoru ter da je

82 Bogo Grafenauer, »Problemi in naloge slovenskega zgodovinopisja v našem času«, *Zgodovinski časopis*, št. 1–4/1947, str. 16.

83 Josip Vidmar, *Obrazi*, Državna založba Slovenije, Založba Borec, Ljubljana 1985, str. 99.

kot taka eminentno novoveška oziroma točneje razsvetljenska. Za strokovnjaka, ki se je posvečal predvsem dobi stanovskega reda, je takšno stališče vsekakor izraz zavestnega pristajanja na ideološke apriorizme. Teorija družbe v marksistični redakciji je bila za Grafenauerja univerzalno veljavna. Gotovo se ne motimo, če to povezujemo z njegovim nekritičnim sprejemanjem marksističnih pobud,[84] ki se kaže tudi v naslednjem odlomku iz nastopnega predavanja decembra 1946:

> [Z]godovinski materializem za nas ni važen le kot nov, brez dvoma od vseh dosedanjih najboljši metodični prijem za proučevanje zgodovine, brez katerega so rezultati znanstvenega dela bistveno pomanjkljivi in celo napačni. Prav tako je pomemben za nas še v drugem pogledu. Zgodovinski materializem namreč izpodbija temelje razlikovanja med takozv. zgodovinskimi in nezgodovinskimi narodi s tem, ko prenaša težišče zgodovinskega razvoja iz njegovih obodnih manifestacij, kulturnega, državnega, političnega, upravnega razvoja, v njegovo srčiko, [v] gospodarski in družbeni razvoj širokih ljudskih množic.[85]

Da Grafenauer kljub obilnemu sklicevanju na doktrino začetnikov znanstvenega socializma ni postal marksist, je jasno iz njegovega poudarjanja, da historični materializem »izpodbija«

84 Grafenauer je koncipiranje zgodovine kot analize struktur in problemov vedno povezoval z vplivi Marxove metode. Prim. Grafenauer, »Ob pisanju o slovenskem zgodovinopisju«, str. 118. Seveda je to vsaj zaradi Montesquieujevega prizadevanja, da bi pojasnil vzroke za veličino in zaton Rimljanov, ter ob Gibbonovem opusu historično povsem nevzdržno stališče. Prav tako ni upošteval Burckardtovih in Huizingovih koncepcij kulturne zgodovine, ki se niso navdihovale pri marksizmu.

85 Grafenauer, »Problemi in naloge slovenskega zgodovinopisja v našem času«, str. 22, 23.

razlikovanje med narodi. To seveda ni res. Po sodbi očetov marksizma naj bi posamezne rase in razredi popolnoma izginili iz zgodovinske stvarnosti. Pri tem je bilo napovedano tudi uničenje nekaterih narodov v revolucionarnem viharju.[86] Ni pa to usoda vseh tovrstnih skupnosti. Rabelj propadu zapisanih narodov bo po sodbi prvih marksistov revolucija, ne zgodovina.[87] Grafenauer je za svojo strokovno rabo nedvomno homologiziral in potem priredil le del ideologije vladajočega režima. Pri tem se zastavlja vprašanje, ali je šlo za psevdomor-

86 Marx je v časniku New York Tribune 22. marca 1853 zapisal: »*Society is undergoing a silent revolution, which must be submitted to, and which takes no more notice of the human existences it breaks down than an earthquake regards the houses it subverts. The classes and the races, too weak to master the new conditions of life, must give way. […] The rural population, the most stationary and conservative element of modern society, disappears while the industrial proletariat, by the very working of modern production, finds itself gathered in mighty centres, around the great productive forces, whose history of creation has hitherto been the martyrology of the labourers. Who will prevent them from going a step further, and appropriating these forces, to which they have been appropriated before — Where will be the power of resisting them? Nowhere!*« Glejte v: Karl Marx, Forced Emigration, https://www.marxists.org/archive/marx/works/1853/03/04.htm, 27. 4. 2018. Še pred njim je Engels 13. januarja 1849 v Neue Rhenische Zeitung napovedal, da bodo nekateri narodi izginili v »*revolucionarnem viharju*«. Glejte v: Friedrich Engels, The Magyar Struggle, https://www.marxistsfr.org/archive/marx/works/1849/01/13.htm, 27. 4. 2018).

87 Zdi se, da so slovenski komunisti potem, ko so izvedli revolucijo in se polastili oblasti, menili, da Marxove in Engelsove napovedi o Južnih Slovanih iz časov neposredno po revoluciji 1848 ne veljajo več. Seveda pa tega niso glasno oznanjali, saj bi to pomenilo revizionizem, ki je bil za monološko strukturiranost njihove ideologije že načeloma nesprejemljiv. Prav tako se zdi simptomatično, da Slovencem domači komunisti v času marčne revolucije niso priznavali statusa naroda.

fozno prilagoditev zgolj diskurzivne ali tudi globinske sorte. Kolikšna je dejansko bila prilagoditev?

Odgovor na to vprašanje je viden iz Grafenauerjevega nastopnega predavanja: akomodacija pred- in vsaj kratek čas tudi še povojnega krščanskega socialista je bila zelo temeljita. Prav tako je bila celovita. Po eni strani se je Grafenauer prilagodil marksistični miselnosti in slovarju, po drugi pa vodilnim predstavnikom režima. Tako je kljub omenjanju dosežkov svobodomiselnega literarnega zgodovinarja Ivana Prijatelja apodiktično razglasil njegovo metodološko oporečnost v tehničnem smislu.[88] Ob tem je brez pridržkov hvalil Franceta Kidriča,[89] ki se od svojega slovenističnega kolega in dobrotnika v tem smislu ni bistveno razlikoval.[90] Je pa res, da je bil Prijatelj deležen ostre partijske kritike že pred drugo svetovno vojno – in to kakšne! Boris Kidrič je strastno udaril po pokojnem raziskovalcu, ki ni razumel, da bi Slovenci leta 1848 smeli biti zgolj »*nacionalni zarodek*«.[91] Bodoči vodja komunističnega režima v Ljubljani

88 Grafenauer, »Problemi in naloge slovenskega zgodovinopisja v našem času«, str. 17.

89 Prav tam.

90 Fran Zwitter je bil v presojanju dosežkov Franceta Kidriča opazno bolj zadržan. Poudaril je, da je nekatera za zgodovino pomembna vprašanja rešil, medtem ko je pri drugih le izklesal kamne, ki jih bodo na pravo mesto vzidali drugi. Drznil si je celo sklicevati se na svoje kritiške pripombe h Kidričevemu delu iz leta 1941. Prim. Fran Zwitter, »France Kidrič«, *Zgodovinski časopis*, št. 1–4/ 1950, str. 220.

91 A. Javor, »Pripombe k slovenski literarni zgodovini«, *Sodobnost*, št. 11/1940, str. 515; ponatis celotne razprave v: Boris Kidrič, *Izbrano delo*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1972, str. 59–76. V drugem tekstu – v razpravi Evropske krize in slovenski narod – je bil Kidrič pri kritiki Prijateljevega dela še jasnejši; zatrdil je: »*Ob nerazvitosti lastnega kapitalizma so bile slovenske dežele gospodarsko le slabotno povezane. Od tod takratna slovenska – nacionalna nerazvitost. Ker pa njen temeljni vzrok oficialni slovenski zgodovini ni preveč jasen, si ga bomo pobliže ogledali.*

je v tistem času tudi ostro nasprotoval Prijateljevi sodbi, da pomeni preporodna doba »*narodno renesanso*«.[92] Da je Boris Kidrič v svojih kritičnih spisih zavzel afirmativno stališče do pisanja svojega očeta, je seveda jasno.

Grafenauer je v nastopnem predavanju brez pridržka sledil sodbi, ki jo je izrekel komunistični prvak, v čigar fokusu literarne in siceršnje zgodovine nikoli ni bilo. V svojem pregledu slovenske historiografije pa se v docentski naziv uvajajoči zgodovinar decembra 1946 značilno ni ustavil ob Ivanu Slokarju, saj bi se ob njegovi obsežni študiji *Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Forderung unter Kaiser Franz*

Na štirideseti strani prvega dela svoje 'Kulturne in politične zgodovine Slovencev' pravi dr. Ivan Prijatelj: 'Takrat se je pokazalo, da se Slovenci zaradi sto- in stoletne razdeljenosti po tujih upravnikih v svoji masi še niso ali pa se niso več čutili kot en narod.' (Podčrtal jaz.) Prijateljeva ugotovitev, da se Slovenci 'v svoji masi niso čutili kot en narod', izhaja iz točnega opazovanja v kulturno- in političnozgodovinski snovi razgledanega znanstvenika. Prijateljeva negotovost, ali se Slovenci še niso ali se niso več čutili kot en narod, pa je očividno posledica meščanskoprofesorskega idealističnega in nedialektičnega pojmovanja zgodovinske kategorije 'narod'. Zato se Prijatelj, iščoč vzroka, zakaj se 'Slovenci v svoji masi niso čutili kot en narod', tudi zateče v samo ob sebi dovolj ohlapno kavzalno konstatacijo 'sto- in stoletne razdeljenosti po tujih upravnikih.'« Glejte v: A. Javor, »Evropske krize in slovenski narod«, *Sodobnost*, št. 10/1940, 446. Ponatis celotne razprave v: Kidrič, *Izbrano delo*, str. 7–58.

92 Javor, »Pripombe k slovenski literarni zgodovini«, str. 516. Komunisti kljub ustanovitvi posebne slovenske organizacije niso bili narodnostno posebej zavedni. Značilno se je Aleš Bebler v Španiji med državljansko vojno predstavljal kot »*Slavo, da Venezia Giulia*«, tj. kot »*Slovan iz Julijske Benečije*«. Prim. Aleksej Baebler [tj. Aleš Bebler], »Fant dobre sorte«, *Sodobnost*, št. 7-8/1940, str. 310. Táko predstavljanje je nenavadno zato, ker je bilo Beblerjevo družinsko zaledje narodnostno zelo zavedno. Sestra njegove matere Frančiške Goli – ime ji je bilo Amalija – je bila namreč soproga Ivana Prijatelja.

I. iz leta 1914 sesulo marksistično prvenstvo pri obravnavanju zgodovine gospodarstva na domačih tleh.

Prav tako Grafenauer nikjer ni problematiziral razvojne slike preteklosti. Marksizem, ki je takšno vizijo zgodovine podedoval od hegeljanstva, jo je namreč pričaral iz dialektike, ne iz rezultatov historičnih raziskav. Grafenauer je kljub usmerjenosti k narodni zgodovini, za katero so bili ob trendih rasti značilni tudi večgeneracijski materialni in duhovni upadi, entuziastično pristajal nanjo. Komunistom je prav tako moralo ugajati, da je njegovo nastopno predavanje minimiziralo dosežke posvečenega zgodovinarja Franca Grivca: veliki raziskovalec sveta Konstantina Filozofa in nadškofa Metodija je bil razglašen za enega od »*nestrokovnjakov stare vrste*«[93] – čeprav je bil njegov opus od dne do dne uglednejši v mednarodnem historiografskem prostoru.

Na področjih, na katerih komunistične oblasti (še) niso definirale svojega pogleda, je Grafenauer imel nekoliko več prostora. Ob koncu leta 1946 je tako Hauptmanna obravnaval kot največjega slovenskega zgodovinarja v času med obema svetovnima vojnama, čeprav naj bi tu in tam kakšno ugotovitev prehitro posplošil.[94] Je pa zato z njim polemiziral po njegovi upokojitvi in izbrisu s seznama članov akademije znanosti in umetnosti v Zagrebu. Ta ga je v svojem jugoslovanskem obdobju, leta 1926, izvolila za izrednega člana. V ustanovi je ostal tudi v času Pavelićeve države. Seveda je tedaj že imel pravice rednega člana.[95]

Edino pri Malu je Grafenauer v svojem nastopnem predavanju še kazal določeno nesoglasje z oblastjo: resda ga ni prištel

93 Grafenauer, »Problemi in naloge slovenskega zgodovinopisja v našem času«, str. 16.

94 Prav tam, str. 15.

95 Za podatke o akademskem statusu Ljudmila Hauptmanna se zahvaljujem kolegu dr. Željku Osetu.

med vodilne strokovnjake, vendar njegovih del ni vsebinsko zavračal.[96] A kmalu se je tudi glede tega povsem prilagodil politiki. Leta 1950 je v Zgodovinskem časopisu objavil kritiko Malovih misli o zgodnji slovenski državnosti, ki so se že v izhodišču razlikovale od stališč marksističnih piscev, s katerimi je bil Grafenauer na isti valovni dolžini. Takole je zapisal:

> Jedro vsega dosedanjega Malovega dokazovanja je v tem, da so bili tudi Slovani po svoji naturi državotvorni, jedro analiz sovjetskih historikov pa v ugotovitvi, da se državnost pojavi na neki določeni stopnji razredne diferenciacije, da torej ne moremo deliti narodov po njihovem značaju v državotvorne in nedržavotvorne, da je prirodno, če Slovani niso ustvarjali držav, preden so dosegli tako stopnjo razredne diferenciacije, da pa so po nujnem gospodarsko-družbenem razvoju prišli pač tudi do te stopnje. Med obema stališčema je torej bistvena razlika: prvo je idealistično, drugo marksistično. Iz drugega stališča še ne sledi, da so Slovani že ob svoji naselitvi na Balkan in v Vzhodne Alpe 'državotvorni'; bizantinski viri (katerih podatke navaja Mal spet kot domneve zgodovinarjev ob začetku našega stoletja!) pričajo trdno, da v času naselitve južnih Slovanov pri teh nikakor še ne moremo govorili o razredni družbi, ki je podlaga državne organizacije, marveč da so nastale prve njihove države šele po daljšem razvoju po naselitvi. Tudi Anti niso imeli 'države', marveč le plemensko zvezo.[97]

Grafenauer je tedaj nastopal izjemno samozavestno; napovedal je izid svojega obsežnega dela o državi karantanskih

96 Grafenauer, »Problemi in naloge slovenskega zgodovinopisja v našem času«, str. 16.

97 Bogo Grafenauer, »Dr. Josip Mal, Kontinuiteta slovenske karantanske kneževine, Celje 1949, 15 str. in 2 prilogi«, *Zgodovinski časopis*, št. 1–4/1950, str. 238, 239.

Slovencev,[98] ki naj bi stvari postavila na pravo mesto, o delu starejšega kolega pa je zapisal sumarno (ob)sodbo: »*Malova argumentacija je […] nevzdržna. Koroški razvoj v srednjem veku ni plod volje dinastov v deželi, marveč veren odraz gospodarsko-socialnega razvoja in v tem razvoju utemeljenih razrednih teženj.*«[99]

Oblasti ob tako zagretem Grafenauerjevem samoidentificiranju z nekaterimi bistvenimi postulati Marxove slike zgodovine ni bilo treba biti v skrbeh. Monološka struktura, ki ni dvomila o znanstveni ustreznosti redukcionistične antropologije dialektičnega in historičnega materializma,[100] je komunističnemu režimu zagotavljala, da bo v starejši slovenski zgodovini primerno upoštevana njegova ideologija in da stroka ne bo krenila na pot sprememb v smeri svoje večje avtonomije. Mal je bil s svojimi inovativnimi pobudami osamljen, Hauptmann, ki se ni mogel pohvaliti z nič večjo odmevnostjo svojih del, pa se je še naprej trudil z dokazovanjem svojih razlag in s poročanjem o delu kolegov. Grafenauer je tako tudi na mednarodni sceni postal znan kot pristaš razlagalnih modelov iz marksističnega arzenala. To še zlasti velja za problematiko t. i. vojaške demokracije.[101]

V raziskavah novejših obdobij je Grafenauer komunističnim piscem – kakor smo videli – že leta 1946 priznal vodilno

98 Grafenauer, »Dr. Josip Mal, Kontinuiteta slovenske karantanske kneževine«, str. 237.

99 Prav tam, str. 241.

100 To je toliko presenetljiveje zato, ker se je Grafenauer vsaj do neke mere zavedal težav marksistične »*znanosti zgodovine*« spričo »*subjektivne*« narave historikovega spoznavanja. Prim. Grafenauer, »Ob pisanju o slovenskem zgodovinopisju«, str. 118.

101 Florin Curta, *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700 A.D.*, Cambridge University Press, Cambridge, New York 2007, str. 311.

vlogo. Vsakdo je vedel, da bo ob nastopu prihodnjih generacij mogoče Kardeljeve in Kidričeve smernice uveljaviti tudi v pisanju o poprejšnjih dobah: nova monološka struktura bo zgolj nadomestila prejšnjo. Sprememba na površini sploh ne bi bila dramatična, saj je Grafenauer določen sektor zgodovine prepuščal razlagam partijskih piscev, drugje pa se je režimski sliki preteklosti kar najbolj prilagodil. Vse skupaj bi potem lahko bilo videti le kot »menjava straže«. Kakor je Hauptmannovo monološko strukturo nadomestila Grafenauerjeva, tako bo slednjo izpodrinila tista, ki jo bo v odločilni meri izoblikoval komunistični režim. Slovenska zgodovina bo potem povsem prilagojena partijskim intencam oziroma marksistični ideologiji. Za starejša obdobja to dejansko pomeni pristajanje na razlage, ki so jih uveljavili nemški nacionalisti, skozi očala katerih sta očeta dialektičnega in historičnega materializma zrla na prostor med najsevernejšimi jadranskimi obalami in vzhodnoalpskimi vršaci.[102]

Grafenauerjevski monološki strukturi so komunisti dejansko namenili vlogo mostu na poti ideologizacije slovenske zgodovine. Marksisti, ki so bili prepričani, da je človekova pot skozi krivine časa določena z zakoni dialektičnega razvoja, so lahko živeli s prilagodljivim profesorjem. Vedeli so, da bo vse skupaj trajalo največ generacijo. Personalne monološke strukture pač ne morejo posebej dolgo ohranjati stanja, ki ga vzpostavijo, saj so mnogo bolj kakor dialoške navezane na svojega protagonista

102 Grafenauerju so res sledili novi nosilci monološke strukture. Z izganjanjem Slovencev iz mnogih obdobij zgodovine, v katerih so na podlagi virov izpričani, so se začeli truditi, da bi prevladale interpretacije komunističnih ideologov, ki pa se v tematizaciji preteklosti vzhodnoalpsko-jadranskega prostora niso bistveno razlikovale od pogledov nemških nacionalistov, zlasti Richarda Knabla. Zanje je značilno, da nastopajo eliminacionistično do nosilcev dialoške strukture v slovenskem zgodovinopisju in si prizadevajo za oblikovanje kulta Boga Grafenauerja.

in njegove predstave. Navsezadnje je tudi Grafenauer imel drugačno – predvsem večjo – moč kot Hauptmann. Tako je bilo zaradi tega, ker mu je bilo dopuščeno vplivati na delo mnogih institucij. Režim, ki je občasno potreboval njegovo znanje, je potem, ko se je prepričal, da mu lahko zaupa, dopustil precejšnjo akumulacijo sektorsko omejene moči v njegovih rokah. Kjer je bil Grafenauer, se znanstvenih revolucij ni bilo treba bati.[103] V slovenskem zgodovinopisju je po drugi svetovni vojni prav zato prišlo do tako izdatne okrepitve monološke strukture, da jo je Janko Orožen kljub prislovični dobrodušnosti in umirjenosti po vsej pravici štel za diktaturo.

Povzetek

V obdobju po 2. svetovni vojni je v slovenskem zgodovinopisju za nekaj desetletij povsem prevladala monološka struktura. Različne raziskovalne paradigme in načini predstavitev rezultatov preučevanja preteklosti niso bili niti načeloma v enakem izhodiščnem položaju. Janko Orožen je takšno stanje označil za »grafenauerjevsko diktaturo«. Medievalist Bogo Grafenauer je namreč imel v slovenskem historiografskem prostoru po drugi svetovni vojni največjo moč. Ta se je kazala predvsem v odločilni besedi pri urejanju Zgodovinskega časopisa, ki je leta 1947 postal osrednje historiografsko glasilo na Slovenskem. Uredništvo novega strokovnega časopisa ni bilo sestavljeno samo po strokovnih kriterijih; najuglednejši slovenski medievalist Milko Kos se mu je tako lahko pridružil šele pozneje.

103 Grafenauer se je potreb oblasti po intelektualnih uslugah – zlasti ob pripravah dokumentov za mednarodno javnost in pri reprezentativnih edicijah – povsem zavedal. Glejte v: Grafenauer, »Ob pisanju o slovenskem zgodovinopisju«, str. 123.

Na Grafenauerjevo prevlado so vplivali zunanji in notranji dejavniki. Med prvimi je treba navesti radikalni monologizem komunističnih oblasti. Grafenauer je marksistom že v svojem nastopnem predavanju na ljubljanski univerzi ob koncu leta 1946 priznaval primat pri raziskovanju časa od sredine 18. stoletja dalje. To je preprečevalo oblikovanje relativno avtonomnega strokovnega prostora na univerzi. Grafenauer je izjemno ostro kritiziral Metoda Mikuža, ki je bil zaradi raziskovanja polpreteklega časa pod največjim nadzorom komunističnih oblasti in si niti ni mogel sam izbrati svojega predavateljskega naslednika.

Pod zunanjim pritiskom se je Grafenauer leta 1946 naglo oddaljil od kroga krščanskega personalista Edvarda Kocbeka, ki mu je pripadal pred 2. svetovno vojno in neposredno po njej. Potem je lahko postal univerzitetni docent. Ob koncu leta 1946 je v svojem nastopnem predavanju nastopal kot zagovornik historičnega materializma. Ne samo v programskih tekstih, temveč tudi v kritikah se je Grafenauer večkrat skliceval na marksistično terminologijo (razredni boj, vojaška demokracija), čeprav v svojem izhodišču ni bil marksist. Takšno izrazje je uporabljal tudi v nastopih proti izrazito nemarksističnim zgodovinarjem, npr. proti Josipu Malu, ki je moral po 2. svetovni vojni zapustiti položaj direktorja Narodnega muzeja v Ljubljani.

Med notranjimi razlogi za prevlado monološke strukture pa je treba navesti njeno tradicijo, ki jo je v slovenskem zgodovinopisju že po 1. svetovni vojni poskušal uveljaviti Ljudmil Hauptmann. Grafenauer je slednjega štel za največjega slovenskega zgodovinarja do svojega časa. Hauptmann je leta 1923 ostro nastopil proti Josipu Malu in mu očital politizacijo stroke; razglasil ga je kar za »oficioza« katoliške stranke. Prav tako mu je z negativno oceno kvalificiranosti onemogočil kariero na univerzi – o čemer je tudi privoščljivo pisal leta 1939. Dejansko pa je šlo za spopad zagovornikov različnih svetovnih nazorov

in delovnih paradigem, saj je Hauptmann nastopal izrazito antikatoliško. Mal, ki je bil eden pionirjev zgodovine vsakdanjega življenja, je eden od utiralcev novih poti, medtem ko je Hauptmann, ki ni bil zgolj odličen poznavalec srednjeveške in novoveške zgodovine, temveč izjemno sugestiven pisec, vztrajal pri tradicionalnih pogledih, utemeljujočih se na stališčih Ludwika/Ludwiga Gumplowicza. Grafenauer je izhajal iz raziskav Ljudmila Hauptmanna, vendar je po njegovi upokojitvi 1947 in izbrisu s seznama članov Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti okrepil kritiko njegovih rezultatov (sprva mu je očital le občasno prehitro posploševanje). Milka Kosa, ki je vedno zagovarjal dialoško koncepcijo zgodovine – na to kaže njegovo intenzivno sodelovanje z jezikoslovcem Franom Ramovšem –, je ob slovesnih priložnostih nominalno štel za najuglednejšega slovenskega zgodovinarja svoje dobe, toda v Zgodovinskem časopisu je lahko leta 1948–1949 izšla le skrajšana verzija njegovega programskega nastopa na V. zborovanju slovenskih zgodovinarjev. Kos, ki so ga komunisti imeli za »starega liberalca«, tedaj niti pri razpravi o kmečkih uporih ni govoril o razrednem boju. Janko Orožen nedialoškim razmeram v slovenskem zgodovinopisju torej ni dal neustreznega imena.

The Establishment of the Monological Structure in Slovenian Historiography

Summary

In the period after the Second World War, Slovenian historiography became completely dominated by the monological structure for a few decades. Various research paradigms were not in in the same starting position even in principle. Janko Orožen characterised such a state as the "Grafenauer dictatorship". This notion is based on the fact that medievalist Bogo Grafenauer was the most influential person in the Slovenian historiographical circle after the Second World War. This was most evident in his position of having the deciding role in editing texts for the Historical Review which became the central historiographical publication in Slovenia in 1947. The editorial board of the new professional journal was not assembled on professional criteria alone; the most eminent Slovenian medievalist Milko Kos could only join later.

Grafenauer's dominance was influenced by external and internal factors. Among external factors, the radical monologism of communist authorities must be mentioned. Already at his inaugural lecture at the University of Ljubljana in 1946, Grafenauer recognised Marxists as having a leading role in researching history from the mid-18th century on. This prevented the formation of a relatively autonomous professional environment at the university. Grafenauer was a harsh criticist of Metod Mikuž who was, due to his research of recent history, under maximum surveillance by communist authorities and

could not even freely choose a successor for his position as lecturer.

Under external pressure in 1946, Grafenauer rapidly distanced himself from Christian personalist Edvard Kocbek's circle of which he was also the member before and immediately after the Second World War. After this, he could become an assistant professor. At the end of 1946 in his inaugural lecture, he presented himself as a supporter of historical materialism. Despite not being a Marxist initially, Grafenauer referenced Marxist terminology (class struggle, military democracy) not only in programme texts, but also in his criticisms. Furthermore, he used this terminology when arguing against distinctly non-Marxist historians such as Josip Mal, who was forced to leave his position as director of the National Museum in Ljubljana after the Second World War.

The internal factors for the dominance of the monological structure include its tradition; attempts at establishing tradition in Slovenian historiography are attributed to Ljudmil Hauptmann who tried to do so after the First World War. Grafenauer considered him Slovenia's greatest historian to date. In 1923, Hauptmann took a harsh stance against Josip Mal, reproaching him with politicization of the historical field. He even marked him a "semi-official" of the Catholic Party. Additionally, he prevented Mal from having a career at university by giving him a negative qualification assessment; he even wrote about it in a smug fashion in 1939. This was actually a fight between advocates of different worldviews and work paradigms since Hauptmann was distinctly anti-Catholic. Mal, one of the pioneers of the history of everyday life, was one of the groundbreakers, whereas Hauptman, not only an expert in medieval and modern history but also an immensely suggestive writer, was adamant in his traditional views; he based them on the viewpoints of Ludwik/Ludwig Gumplowicz. Grafena-

uer originated from Ljudmil Hauptmann's research, however, after Hauptmann's retirement in 1947 and exclusion from the members list of the Yugoslav Academy of Sciences and Arts, he intensified his criticism of Hauptmann's findings (at first, he only reproached Hauptmann with hasty generalisation). Milko Kos, who had always been an advocate of the dialogical conception of history—as evident from his intense co-operation with linguist Fran Ramovš—, was on ceremonious occasions nominally considered by Grafenauer as Slovenia's most eminent historian of his time. However, only a shortened version of Kos' programme, which he presented at the V. Meeting of the Slovene Historians, was published in the Historical Review volume 1948–1949. Kos, who was considered by the communists "an old liberal", did not talk about the class struggle even in discussion about peasant revolts. Thus, Janko Orožen did not name the non-dialogical circumstances in Slovenian historiography incorrectly.